

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
ЛАБОРАТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

**ЗГУРТОВАНІСТЬ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

МАТЕРІАЛИ ФАХОВОЇ ДИСКУСІЇ 05.06.2023

Упорядник: В.М. Духневич

м. Київ

Згуртованість: психологічний та соціологічний виміри інтерпретації [Електронний ресурс]: матер. фахової дискусії 05.06.2023 р. / упорядник В.М. Духневич. – К.: ІСПП НАПН України, 2023. – 97 с. – Режим доступу: http://psy-lpr.at.ua/Materials/2023/2023-fakhova_diskusija-zgurtovanist.pdf. – 3,7 авт. арк. – Укр. мовою.

Видання підготовлено за підсумками проведення фахової дискусії «Згуртованість: психологічний та соціологічний виміри інтерпретації», що відбулася 05 червня 2023 р. та була організована лабораторією психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Адресується фахівцям соціогуманітарних галузей, теоретикам та практикам, психологам, соціологам, працівникам системи освіти, посадовим особам громадських та державних інституцій, які займаються проблемами єдності, солідарності, порозуміння, формування команд, орієнтованих на досягнення спільного результату.

Матеріали представлено в авторській редакції. Думки і пропозиції фахівців подаються в алфавітному порядку.

У оформленні використане зображення взяте з https://next3-assets.s3.amazonaws.com/journeys/202/description_backgrounds-1450617962-Collabration Intro copy.png.

© Лабораторія психології політико-правових відносин

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

Зміст

Байер О. О. Згуртованість, її передумови та прояви	4
Василець К. В. Соціальна згуртованість як чинник розвитку суспільства	6
Довгань Н. О. Згуртованість суспільства: спроби теоретизування	11
Духневич В. М. Згуртованість – це об’єднання навколо ідеї і готовність діяти	17
Жадан І. В. Про чинники соціальної згуртованості українців	24
Кириленко В. Г. Здатність до згуртованості варто виховувати	27
Коробка Л. М. До проблеми соціальної згуртованості у воєнний і повоєнний час	33
Кочубейник О. М. Згуртованість, довіра і спільноти	38
Литовченко О. В. Соціальна згуртованість: основи у воєнний час, освітній аспект	42
Остапенко І. В. Психологічні особливості згуртованості суспільства у воєнний та повоєнний час	46
Палагнюк О. В. Соціальна солідарність & згуртованість в умовах воєнного і повоєнного часопростору	50
Сіверс З. Ф. Визначення та виміри соціальної згуртованості	68
Цукур О. Г. До питання соціальної згуртованості: психологічний вимір	77
Чижевський С. О. Досвід згуртованості військових команд	85
Чорна Л. Г. Взаємодія в групі як чинник її згуртованості	90
Яровий Д. О. Спільні цілі та ідеали можуть слугувати основою для формування соціальної згуртованості	94

Байєр О. О.,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри інноваційних технологій з педагогіки,
психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля
e-mail: bayer.oxana@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0651-1472

ЗГУРТОВАНІСТЬ, ЇЇ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОЯВИ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Всі суб'єкти виховного процесу на всіх рівнях, починаючи з родини і до навчальних закладів – через виховання в такий спосіб, що прищеплює розуміння важливості згуртованості і показує її значення для ефективних спільних дій; соціальні інститути і релігія – через цінності, які вони пропагують, і свою авторитетність для своїх прибічників / учасників; агенти впливу – через соціальні мережі, ЗМІ, висвітлюючи переваги згуртованості і її наслідки для спільнот; держава – через пропаганду згуртованості. Усі зазначені суб'єкти послідовно транслюють / пропагують певні соціальні норми (у тому числі і згуртованість), підтримують і заохочують тих, хто їх дотримується, і дає їм відчуття правильності і “гарності” у їхній поведінці.

2. Які Ви вбачаєте передумови згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Наявність спільного ворога; і усвідомлення його як такого; довіра і готовність громадян дослухатись до суб'єктів формування соціальної згуртованості; наявність шляхів і засобів широкого охоплення для інформування населення; напрацювання зрозумілих, привабливих і переконливих для суспільства інформаційних

повідомлень, що висвітлюють переваги формування згуртованості; розробки системної і довготривалої програми роботи з спільнотою (на противагу поодиноким неузгодженим активностям); максимальне врахування багатоаспектної природи спільноти.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Закритість згуртованої спільноти, несприйнятливість і ворожість до іншості, поляризація сприйняття на “ми” і “вони”; тенденція до збереження “своїх” цінностей і способів розв'язувати задачі, що спричинятиме консервативність і низький рівень креативності.

4. Які *показники та індикатори* згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Міра залученості і підтримка суспільства певних спільних заходів / активностей / цінностей; спільність громадської думки; відчуття солідарності з боку громадян та приналежності до спільноти (ідентифікації з нею); відсутність (або зниження рівня) внутрішніх протиріч у суспільстві між представниками різних груп; задоволеність членами спільноти собою (як учасниками спільноти) і спільнотою – такою як вона є, сприйняття особою спільноти як ресурсу і опори.

Василюк К. В.,
старший викладач
кафедри практичної психології
Факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка
e-mail: *k.vasylets@kubg.edu.ua*
orcid ID: 0000-0002-6670-089X

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

У понятті соціальної згуртованості, як це визначено Радою Європи, відображається здатність суспільства забезпечувати благополуччя всіх своїх членів, уникаючи нерівностей у розвитку та маргіналізації людей. Основним завданням є створення атмосфери солідарності, яка мінімізує відчуженість. Центральним принципом концепції соціальної згуртованості є включеність людей у життя суспільства, і розробка заходів спрямована на протидію соціальній ізоляції та дезінтеграції (наприклад, бездомності, маргінальності, бідності).

Формування соціальної згуртованості є результатом спільних зусиль різних суб'єктів і агентів, які вносять свій внесок у соціальний розвиток. Основними суб'єктами/агентами, які забезпечують формування соціальної згуртованості, можуть бути:

- Держава: відіграє важливу роль у створенні соціальної згуртованості шляхом прийняття соціальних політик, розвитку соціальних програм та забезпечення доступу до основних послуг і соціального захисту для всіх громадян.
- Громадські організації: вони здійснюють соціальні проекти, сприяють розвитку громади, організовують волонтерські діяльності та підтримують

різноманітні ініціативи для покращення соціально-економічного становища людей.

- Бізнес-сектор: можуть внести свій внесок у соціальну згуртованість шляхом створення робочих місць, сприяння розвитку місцевих економік, здійснення корпоративної соціальної відповідальності (CSR) та фінансування соціальних проектів.
- Освітні установи: забезпечують доступ до якісної освіти, створюють умови для розвитку інтелектуального потенціалу, сприяють культурному обміну та формуванню цінностей суспільства.

Це не є вичерпним переліком суб'єктів / агентів інвестицій, проте саме ці суб'єкти при активній взаємодії забезпечують соціальну згуртованість шляхом інвестування у людей, освіту, розвиток інфраструктури та соціальних програм. Їх спільна діяльність також спрямована на створення умов для підвищення якості життя всіх громадян і мінімізацію соціальних нерівностей.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

У воєнний і повоєнний час передумови згуртованості суспільства можуть бути різноманітними і залежати від конкретної ситуації і контексту. Однак, основними передумовами згуртованості можуть бути наступні:

- Спільна загроза або ворожа агресія: присутність загрози або воєнна агресія можуть спричинити формування сильного почуття солідарності та об'єднання нації або громади. У таких випадках, люди можуть відчувати необхідність підтримувати один одного, працювати разом для досягнення спільної мети і переживати взаємоповагу.
- Національна єдність і ідентичність: важливою передумовою згуртованості воєнний і повоєнний час є національна єдність та ідентичність. Відчуття

належності до спільної культури, історії, мови та цінностей може сприяти формуванню єдиного фронту проти ворога або відновленню суспільства після війни.

- Лідерство та мобілізація: ефективне лідерство і мобілізація нації або громади можуть створити передумови для згуртованості. Сильні лідери, які володіють авторитетом і здатні мобілізувати людей навколо спільної мети, можуть сприяти об'єднанню та дії всіх членів суспільства.
- Соціальна справедливість і рівність: наявність соціальної справедливості і рівності може сприяти згуртованості суспільства. Коли люди відчують, що їхні права та інтереси захищені, а можливості доступні для всіх, вони більш схильні працювати разом та підтримувати спільні цінності.
- Гуманітарна допомога і підтримка: наявність гуманітарної допомоги та підтримки від внутрішніх і зовнішніх джерел може сприяти згуртованості суспільства. Допомога від інших країн, організацій та громадських ініціатив може підтримати і об'єднати людей під час воєнного конфлікту або після нього.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

На шляху до досягнення згуртованості суспільства існують деякі ризики, які можуть завадити цьому процесу. Загалом будь-яке спірне питання щодо віри, нації і т. д. може привносити ризик, тому можна об'єднати їх у кілька категорій: 1) *конфлікти та розколи* (різноманітні конфлікти, включаючи етнічні, релігійні, політичні та соціальні, можуть стати перешкодою для згуртованості суспільства); 2) *економічні нерівності* (великі розбіжності у розподілі багатства, доступі до можливостей та соціальних привілеїв, люди можуть відчувати себе виключеними та несправедливо обділеними, що підриває почуття солідарності та об'єднання);

3) *поляризація і розколи в громадському дискурсі* (розповсюдження дезінформації, підривна політична риторика та екстремістські погляди можуть сприяти поляризації суспільства); 4) *відчуженість та індивідуалізм* (спад соціальної взаємодії, зменшення потреби в спілкуванні та взаємодії з іншими); 5) *етнічні та культурні розбіжності* (недостатнє розуміння, терпимість та повага до різних культурних ідентичностей).

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час виокремлюються індивідуально під кожен ситуацію, проте можна виділити декілька загальних, що виступають актуальними у більшості випадків:

- соціальна взаємодія та спільна діяльність: співробітництво та взаємодії між громадянами, групами та спільнотами. Це може включати зусилля спільного вирішення проблем, волонтерство, участь у громадських організаціях та колективних заходах.
- політична стабільність та демократія: рівень довіри до політичних інституцій, залученість громадян до політичного процесу, права та свободи громадян.
- налагодження економічної конкурентноспроможності: доступ до роботи, освіти, житла та здоров'я, забезпечення рівних можливостей та зменшення економічних нерівностей.
- соціальна солідарність та взаємодопомога: рівень соціальної підтримки та взаємодопомоги між громадянами в умовах воєнного конфлікту або після нього. Створення систем соціального захисту, підтримки ветеранів, допомоги постраждалим може сприяти згуртованості суспільства.
- відновлення та адаптація до нових реалій життя: процеси відновлення після воєнного конфлікту, зокрема відбудова інфраструктури, зменшення

соціальної ізоляції, прийняття ситуації та вибудова соціальної активності в нових умовах.

Довгань Н. О.,
докторка психологічних наук,
завідувачка лабораторії психології
політико-правових відносин Інституту
соціальної та політичної психології
НАПН України, м. Київ, Україна.
e-mail: 1511ndovgan@gmail.com
ORCID ID orcid.org/0000-0001-6150-5211

ЗГУРТОВАНІСЬ СУСПІЛЬСТВА: СПРОБИ ТЕОРЕТИЗУВАННЯ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

У сучасних умовах глибинну трансформацію переживають як політичні інститути так і інститути громадянського суспільства, громадських організацій. Динамічність процесів у політико-правовій сфері характеризується своєю неоднозначністю, яка, передусім, створює нові тиски на громадян та ставить під сумнів утримання / перебування у соціальній стабільності. Існуючі загрози національній безпеці України впливають на побудову суспільного добробуту та гармонійних соціальних відносин, які є невід'ємною частиною економічного та соціального прогресу, й, головне, мирного співіснування.

Соціальна згуртованість, як керівна ідея для соціальних цілей і досягнень Європи, вибудовується на основі зв'язків громадян із суспільством, уєднання соціальних цілей і цінностей. Саме тому розгортаючи питання *формування соціальної згуртованості* важливо пригадати, що згідно чинного законодавства України у коло учасників конституційно-правових відносин нині залучаються такі *агенти* як, 1) спільноти (народ, нація, національні меншини, корінні народності, територіальні громади тощо); 2) держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, депутати, службові та посадові особи; 3) політичні партії, громадські організації та блоки (асоціації); 4) громадяни України, іноземці,

особи без громадянства, біженці; 5) підприємства, установи, організації; б) міжнародні органи і організації; 7) органи самоорганізації населення; 8) засоби масової інформації.

На цьому тлі відповідь на питання *які і в якій мірі суб'єкти / агенти інвестицій приймають участь у побудуванні згуртованого суспільства й яким чином це реалізується*, може бути отримана після проведення аналізу, з одного боку, стану соціальної системи (довоєний, воєний): суспільних відносин у "громадянському суспільстві" (чи спрямовані вони на забезпечення легітимних прав і інтересів усіх суб'єктів і інститутів громадянського суспільства), актуальних потреб людей – членів суспільства, культурних / етнічних особливостей тощо. З другого боку, вивчити показники, що опосередковують норми і настанови дієві у суспільстві й визначають стратегії досягнення соціальної згуртованості: актуального контексту міжнародних відносин, історичного досвіду взаємодії геополітичних гравців, територіальних умов. Адже «кожне покоління заново шукає керовану рівновагу сил» й вибудовує згуртованість на основах, що відповідають вимогам часу.¹²

2. Які Ви вбачаєте передумови згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

За визначенням Ради Європи основою *соціальної згуртованості* є соціум благополуччя й відповідальності кожного громадянина – актора, що вибудовує

---

¹ Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроектні аспекти. Сайт Міністерства юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_20126

² Report of high-level task force on social cohesion towards an active, fair and socially cohesive Europe. TFSC (2007) 31E. Strasbourg, 28 January 2008. URL: <https://www.coe.int> > source > TFSC(2007)31E

матеріальні і нематеріальні виміри добробуту³⁴. *Згуртованість суспільства вважається ідеальною формою суспільних відносин, яка працює на загальне благо.*

У мирний час ефективні зв'язки між окремими особами, групами та установами не є самоочевидними, але є такими, що досягаються у результаті функціонування механізму держави – атрибуту, що відбиває інституціональний аспект державності.

У воєнний період, руйнівні дії державного апарату (боротьба за владу, невирішення «хронічних» суспільних проблем, недіючі державні механізми тощо) можуть впливати на солідарність громадян (єдність інтересів, цілей, стандартів і взаєморозуміння) й каталізувати порушення існуючих зв'язків⁵, які об'єднують людей в одне ціле.

У той же час, у ситуації змін – невизначеності, ризику, страху, втрат – саме взаємна довіра й відчуття відповідальності за благополуччя й добробут держави можуть сприяти гуртуванню громадян. Інтеграційні процеси посилюють вплив взаємозалежних і взаємооб'єднаних соціальних груп й сприяють їх захисту, відбиваються на прийнятті тих чи інших рішень провладними особами. У випадку опору змінам (за Еміль Дюркгайм), громадяни, пов'язані безліччю зв'язків, утворюють складне середовище, у якому відчуття невизначеності та загроз посилюються, соціальні взаємодії набувають напруженості, виникає загроза масових зворушень.

Отже, взаємна довіра й соціальна відповідальність як у воєнний так і у повоєнний час можуть бути зазначені передумовами згуртованості суспільства, чинниками формування справедливих і збалансованих суспільств.

---

³ Well-being for all - Concepts and tools for social cohesion No. 20, 2008. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/Trends/Trends-20_en.pdf

⁴ Актор — діючий суб'єкт (індивідуальний чи колективний); індивід, соціальна група, організація, інститут, спільність людей, які вчиняють дії, спрямовані на інших.

⁵ У складні для держави часи може відбуватися руйнування зв'язків соціальних, культурних, політичних, економічних, екологічних, кліматичних тощо.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризиками* досягнення згуртованості суспільства?

Правова захищеність та безпечне середовище є атрибутом справедливої держави добродесних соціальних зв'язків – згуртованого, солідарного суспільства, яке відповідально формує майбутнє. У такому контексті «*позитивна*» соціальна згуртованість, як здатність суспільства забезпечувати добробут громадян, мінімізація суспільних диспропорцій та поляризацій є антиподом соціальному неблагополуччю. І навпаки, суспільству, що не забезпечує громадянам безпечне проживання, бракуватиме стабільності і згуртованості. «*Негативна*» згуртованість буде віддзеркаленням реальності, де громадян об'єднує страх, відчуття незахищеності, стигматизація, вимушене дистанціювання від іншого світу, нереальність перспектив, уникання соціальних зв'язків тощо.

Підсумовуючи *сказане, зазначимо*, що *ризиками* досягнення соціальної згуртованості можна вважати державні механізми, що формують нестабільне суспільство у якому громадяни не відчують себе захищеними.

4. Які *показники* та *індикатори* згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

За визначенням Ради Європи, соціальна згуртованість суспільства вказує на здатність держави забезпечувати благополуччя громадянам і мінімізувати соціальну нерівність. *Благополуччя* в контексті соціальної згуртованості – це умови, у яких реалізуються права і громадянські можливості. А саме:⁶

– суспільство, яке спрямовано до стійкого розвитку заради загального благополуччя майбутніх поколінь;

– спільна відповідальність громадян щодо розвитку суспільства;

---

⁶ La cittadinanza : appartenenza, identità, diritti / Luca Baccelli ... [et al.] ; a cura di Danilo Zolo ; postfazione di Stefano Rodotà. Roma ; Bari : Laterza, 1994.

– демократична політична система, основою якої є колективне прийняття рішень з рівним впливом учасників на результат;

– підтримка і реалізація державою виробничого потенціалу, спрямованість до економічного розвитку.

Показниками досягнення благополуччя соціальної згуртованості вважається:

– рівні можливості громадян у реалізації прав;

– повага до людей (визнання права на автономне життя, самовираз);

– можливості вибору, управління власним життям (особистісний і професійний розвиток, самореалізація, утворення сім'ї тощо);

– можливість участі у демократичних процесах.

Згідно концепції Ради Європи *соціальна згуртованість* вибудовується на основі трьох компонентів:

– *якість життя акторів* (показники благополуччя – справедливість, гідність, автономія, самореалізація);

– *соціальна система* (сфери життя в яких взаємодіють актори, їх дії (громадські, приватні), спільна відповідальності щодо забезпечення благополуччя громадян тощо);

– *психологічна сфера* («нематеріальні показники» – які свідчать про збереження психологічної захищеності незалежно від історичного контексту й запровадженого законодавства – цінності громадян, домінуючі емоції, рівень освіти, довіра у відносинах, відповідальність за благополуччя інших тощо).

На підставі того, що згуртованість суспільства як *ідеальна форма суспільних відносин* не має універсальної формули ефективності, але є результатом адаптації конкретних держав до історичних умов, для конкретизації *показників та індикаторів* згуртованості суспільства України важливо проаналізувати дієвість у воєнні часи компонентів перелічених вище. При цьому, для визначення психологічних засад згуртованості суспільства в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз

національній безпеці необхідно визначити чинники, що лежать в основі інтеграційних / дезінтеграційних процесів українського суспільства.

По-перше, артикулювати *мету* соціальної згуртованості у довоєнний, воєнний і повоєнний час, *ролі* які програють актори, за які сфери життя беруть на себе *відповідальність*.

По-друге, проаналізувати *контекстуальні проблеми і тенденції*, що впливають на стан суспільства, актуальні *політичні, соціальні і економічні дії* акторів.

По-третє, проаналізувати *психологічні показники*, що опосередковують формування згуртованості суспільства саме у воєнний і повоєнний час.

Отримані дані дозволять конкретизувати дієві в Українській державі *індикатори* згуртованості суспільства, категоризувати психологічні засоби мінімізації ризиків внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці й визначити критерії ризикогенної взаємодії.

Духневич В. М.,
кандидат психологічних наук, снс,
провідний науковий співробітник лабораторії
психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПНУ
e-mail: greyeyed76@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0115-5517>

ЗГУРТОВАНІСТЬ – ЦЕ ОБ’ЄДНАННЯ НАВКОЛО ІДЕЇ І ГОТОВНІСТЬ ДІЯТИ

1. Які суб’єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Насамперед варто сказати, що в залежності від точки зору дослідника, можуть бути і різні бачення природи соціальної згуртованості та суб’єктів її формування. Згуртованість можна розглядати як 1) «згуртованість довкола когось/чогось», 2) «згуртованість заради чогось/когось», 3) «згуртованість проти чогось/когось» або як 4) синтез зазначених різновидів згуртованості. В будь-якому випадку, згуртованість – це об’єднання навколо ідеї (цінності, цілі, ідеології і т. ін.) і готовність до дій задля захисту того, у що віриш.

Загалом, незалежно від природи згуртованості, якщо ми стоїмо на позиції психологічного розгляду цього феномену, то суб’єктами, що забезпечують її формування, можуть виступати як індивідуальні, так і групові «постаті». Якщо це гуртування навколо ідеї, якими б не були витoki цього (навколо, заради чи проти чогось/когось), будь-хто – чи то окрема постать, чи то група чи організація що обстоює щось – може забезпечити розгортання процесів єднання. При цьому варто пам’ятати, що не може бути 100% єднання навколо «ідеї». Завжди будуть ті, хто має «власну думку» чи кому більше імponує «інша ідея».

Що маю на увазі. Зараз йде повномасштабна війна. І нове життя отримало волонтерство. Це власне кажучи і є власне єднання, власне згуртованість, що не лише

має вияв у почуттях, але і в діях. Так ось, якісь волонтери чи волонтерські організації отримують більший «кредит довіри» і більшу підтримку з боку пересічних громадян, а якісь волонтери мають певні перепони у своїх починаннях. Є ті, хто допомагає, а є ті, хто збагачується. А є ще ті, хто підтримує «руський мир» та співпрацює з окупантами, здаючи позиції наших військових.

Повертаючись до того, яким чином відбувається формування соціальної згуртованості. Як я вже сказав, згуртованість передбачає дію, а значить і формування її можливе через дію, через вчинок. Дію, що примушує «емоційно включитися», долучитися, перестати бути байдужим. Формування соціальної згуртованості – це руйнування байдужості.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

Очевидно, що воєнний та мирний час мають свої особливості. Війна єднає. Навколо цінностей людського життя, свободи, незалежності, дитинства тощо. Ми тільки що говорили про агентів інвестицій. Зараз, коли йде повномасштабна війна, росія як ворог, що прийшов зруйнувати те, що дорого та цінно, є тим колективним суб'єктом, який має визначний вплив на формування згуртованості. Так, це «єднання проти», але в умовах воєнних дій, воно виконує своє важливе завдання – гуртування. Що проявляється у підтримці вже згаданих волонтерів, армії та окремих частин чи підрозділів ЗСУ; у зростанні довіри до ЗСУ та Президента; у мобілізації (у тому числі психологічної) на вирішення саме тих актуальних питань, які потрібні тут і зараз; у готовності захищати.

Єднає спільна ідея національного визволення та захисту суверенітету держави від зовнішнього ворога та дії, що робляться для втілення цієї ідеї. Єднають спільні біль, горе та співчуття; єднає підтримка постраждалих від війни; єднає гуманітарна, медична, психологічна, економічна допомога постраждалим... До

певної міри, мабуть, єднає і відгук та небайдужість міжнародної спільноти у допомозі українським біженцям, єднає думка, що ми не самі в цій війні, в тому числі і через те сучасне озброєння, що дозволяє не лише оборонятися, але й повертати втрачене.

В мирний час згуртованість можлива там і тоді, де є благополуччя. Економічне, фізичне, психологічне. Благополуччя створює умови та можливості для згуртованості через розвиток інфраструктури та економіки; громадянського суспільства, демократичних інститутів, прав людини та свобод; через забезпечення соціальної справедливості, рівності можливостей, захисту прав та інтересів різних верств населення. Згуртованість та благополуччя досягаються через співпрацю та діалог між різними соціальними групами, політичними силами, релігійними конфесіями, етнічними меншинами. Через розвиток освіти, науки, культури, медіа, громадської думки, що у свою чергу сприяють підвищенню рівня освіченості, критичного мислення, толерантності та активності громадян.

Підґрунтям для цього будуть виступати спільна історична пам'ять та культурна спадщина, які формують національну ідентичність та свідомість. Це ж підґрунтя та ідея чи необхідність створення благополуччя будуть задавати вектори формування згуртованості і у повоєнний час.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Як я вже сказав, я не думаю, що можливе 100% досягнення згуртованості. Проте, сама згуртованість може нести певні ризики, якщо засади, на яких вона базується, є тоталітарними, або ж ґрунтуватися на фашистській (расистській) ідеології. Яскравий приклад – наш «сусід», де більше 70% підтримують агресію проти нашої країни. Чому це відбувається? Бо має місце:

- втрата індивідуальності та критичного мислення внаслідок підпорядкування груповим нормам та інтересам;
- посилення екстремізму, насильства, дискримінації, нетерпимості до інакомислення та інших форм соціальної виключеності;
- зниження рівня демократичності, свободи слова, громадянської участі та контролю за діяльністю влади;
- викривлений розвиток ідеї національної зверхності та величі;
- послаблення інноваційного потенціалу, креативності, гнучкості та адаптивності суспільства до змін; неготовність та небажання щось змінювати;
- перекладання відповідальності за майбутнє на «вождя» та надання індульгенцій на будь-які дії та вчинки і т.д.

Якщо говорити про «нормальне» суспільство, що розвивається та функціонує у відповідності до пріоритету прав та свобод людини, на основі поділу загальнолюдських цінностей, то до того, що заважає досягненню згуртованості суспільства, можна віднести:

- наявність конфліктів, розбіжностей, стереотипів та упереджень між різними суспільними групами та неготовність йти на поступки та вести діалог;
- недостатню довіру та співпрацю між населенням та владою, а також між різними рівнями влади;
- низький рівень освіченості, культури, громадянської свідомості та активності населення;
- високий рівень нерівностей, бідності, корупції, безробіття та соціальної виключеності.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Сучасні розробки проблематики вимірювання згуртованості суспільства досить вагомі. Можна згадати такий інструмент для вимірювання згуртованості як Індекс соціальної згуртованості та примирення (SCORE), який враховує понад 70 показників, що охоплюють сфери суспільної поведінки, міжгрупових відносин, безпеки та доступу до послуг. Тут досліджується: 1) рівень довіри до інших людей, груп, інституцій та влади; 2) рівень толерантності, поваги, співчуття та солідарності до інших людей, груп, культур та релігій; 3) рівень участі в громадському житті, громадських організаціях, волонтерській діяльності та соціальних мережах; 4) рівень задоволення життям, особистими досягненнями, економічною ситуацією та якістю послуг; 5) рівень сприйняття безпеки, загроз, конфлікту та насильства і т. д.

Якщо ж ми говоримо про психологічний аспект дослідження згуртованості суспільства, то мова має йти насамперед про 1) рівень ідентифікації з національною спільнотою, регіоном, містом, селом тощо (індикатори: ставлення до держави, особливості самоідентифікації та використання мови у побуті, участь у громадському житті і т. ін.); 2) рівень демократичних цінностей, прав людини, верховенства права та відповідальності (індикатори, що відображують ступінь усвідомлення та поваги до цих цінностей і принципів як основи демократичного суспільства: ставлення до демократичних цінностей, готовність приймати на себе відповідальність за конструювання спільного майбутнього, довіра до суспільних інститутів тощо); 3) рівень розбудови мережевих структур, партнерств, коаліцій та альянсів між різними секторами суспільства (індикатори: кількість громадських чи волонтерських організацій в країні, оцінки можливостей долучення до громадських чи волонтерських ініціатив, оцінки якості співпраці між різними структурами та прогнози стійкості таких альянсів тощо) та багато іншого.

Якщо ж говорити про воєнний та повоєнний час, то тут згуртованість – це ступінь єдності, солідарності та спільності громадян, які підтримують державу та її

оборону в умовах зовнішньої агресії та є солідарними у повоєнний час . Згуртованість в цьому випадку саме є показником того, наскільки суспільство здатне протистояти ворогу та зберегти свою ідентичність, цінності та інтереси: 1) рівень довіри до державних інститутів (індикаторами можуть бути такі, що вимірюють ступінь задоволеності громадян роботою органів влади, армії, поліції, суду тощо); 2) рівень патріотизму та національної свідомості громадян (індикаторами можуть бути кількість та якість волонтерських ініціатив, що підтримують захисників України; розповсюдження національної символіки; участь у патріотичних заходах; ставлення до мовної та культурної політики держави тощо); 3) рівень цивілізованості та культури поведінки громадян у воєнний та повоєнний час (індикаторами можуть бути статистика правопорушень; статистика корупційних злочинів; статистика порушень прав людини; статистика порушень правил воєнного стану і т.ін.); 4) рівень економічної стабільності та розвитку країни у воєнний та повоєнний час (індикатори: ВВП на душу населення; інфляція; безробіття; боргове навантаження; військові витрати тощо); 5) рівень психологічної допомоги та підтримки (індикаторами можуть бути доступність психологічної допомоги, кількість та якість психологічних сервісів та ресурсів, кількість та якість психологічної допомоги для окремих груп населення (учасники бойових дій, ветерани, переселенці, ВПО, діти тощо), наявність державних програм та проектів психологічної допомоги тощо); 6) рівень психологічної стабільності та адаптації (індикаторами можуть бути кількість людей, що потребує психологічної допомоги, кількість людей, що мають психічні розлади, кількість людей, що застосовують алкоголь та наркотичні речовини для самоцілення; кількість людей, що позитивно ставляться до себе та свого майбутнього; кількість людей, що володіють ефективними способами подолання стресу і т. ін.); 7) рівень психологічної єдності та солідарності (індикаторами можуть бути кількість людей, що мають спільну ідентичність, цінності та мету; кількість людей, що виражають підтримку один

одному; кількісні та якісні показники взаємодії людей з іншими групами; кількість людей та якість їхньої участі в громадському житті; особливості прояву довіри до інших людей та суспільних інститутів і т. ін.).

І останнє. На початку, я сказав, що згуртованість –це об'єднання навколо ідеї і готовність діяти. Практичний аспект (вимірювання) згуртованості, напевно, має враховувати саме ті дії та вчинки, які роблять люди задля відстоювання ідеї / когось / чогось або виступаючи проти певної ідеї / когось / чогось.

Жадан І. В.,
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
лабораторії психології політичної поведінки молоді
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
Київ, Україна
e-mail: Iryna_zhadan@ukr.net
ORCID ID: [0000-0001-5274-574X](https://orcid.org/0000-0001-5274-574X)

ПРО ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ УКРАЇНЦІВ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Агентами/суб'єктами соціальної згуртованості можуть бути як члени спільноти (лідери думок і формальні лідери, здатні сформулювати привабливі для групи ідеї та цілі), так і конкуруючі спільноти та їх лідери, які сприймаються як загроза (цілям, цінностям, добробуту чи безпеці групи).

Формування соціальної згуртованості відбувається у процесі індивідуальної та колективної само ідентифікації під впливом конкуруючих дискурсів.

Соціальна згуртованість є продуктом практикування соціальної взаємодії, спільного досвіду громади, сприйняття своєї специфіки й відмінностей, соціальна відповідальність.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

У воєнний час під впливом загроз не лише безпеці, а й існуванню спільноти, об'єднання суспільства зумовлене, переважно, прагненням відновити втрачену реальність. Люди гуртуються:

а) навколо осіб, здатних зберігати спокій і демонструвати впевненість, пропонувати план дій, забезпечувати координацію і комунікацію;

б) навколо груп людей, які раніше об'єдналися з метою обстоювання своїх інтересів, вирішення проблем громад тощо і в умовах війни швидко переорієнтували свою активність на нагальні потреби захисників і мирного населення;

в) навколо інституцій, які покликані захищати чи забезпечувати життєдіяльність (від керівників ОСББ до мерів, від воєнкомів до ЗСУ, МВС тощо).

Для згуртованості на тлі загрози рівень довіри, реальні цілі і цінності агентів гуртування не так важливі, як у повоєнний час, оскільки високий рівень тривоги не сприяє критичності мислення і рефлексії. У повоєнний час слід очікувати загострення протистояння, а об'єднавчими аргументами постануть конструктивні пропозиції щодо відбудови, розвитку бізнесу тощо. На цьому етапі актуалізуються ціннісні, мотиваційні, особистісні чинники довіри і згуртованості.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Ймовірними ризиками згуртованості вбачаються такі:

- а) прагнення більшості до простих і швидких рішень складних проблем;
- б) довіра і гуртування навколо харизматичних, але безвідповідальних політиків і активістів;
- в) на тлі втоми від війни, гуртування навколо тих, хто виявив лідерські якості на полі бою, і делегування їм прийняття політичних рішень.

4. Які *показники та індикатори* згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

У воєнний час до показників згуртованості суспільства можна віднести: єдність цілей, готовність відкласти контроверсійні теми, високий рівень взаємопідтримки і взаємодопомоги, переважання нематеріальних цілей залучення

(готовність жертвувати своїм добробутом), орієнтація на спільне благо, зростання частки людей, переконаних у своїй здатності впливати на ситуацію, зростання рівня довіри, активізація ідентифікаційних процесів.

У повоєнний час на процеси об'єднання більшою мірою впливатимуть політичні преференції і очікування щодо повоєнної відбудови.

Кириленко В. Г.,
к. психол.н., доцент, доцент кафедри
психології і туризму КНЛУ
e-mail: graval110@ gmail.com

ЗДАТНІСТЬ ДО ЗГУРТОВАНOSTІ ВАРТО ВИХОВУВАТИ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Соціальна згуртованість є певною властивістю спільнот і суспільств, що дає можливість соціальним суб'єктам, мобілізуючи власні сили, здійснити вплив на певні зовнішні конфліктні ситуації, загрози та вторгнення агресора. Але хіба тільки в ситуаціях конфлікту проявляється соціальна згуртованість? Відповідь однозначна – ні. Як визначає Рада Європи, соціальна згуртованість визначається як здатність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів шляхом зменшення нерівностей та забезпеченням справедливого доступу до наявних ресурсів. Це активна спільна участь в діяльності «разом» у вирішенні актуальних проблем мікро- або макрогрупи. Наприклад, на сайті Сумської початкової школи №30 показана участь у Всеукраїнському проекті «Розвиток соціальної згуртованості суб'єктів освітнього процесу», який проходив у 2017-2018 н.р. Метою даної діяльності було поєднання зусиль усіх учасників освітнього процесу та громадськості для створення комфортного середовища для школярів у соціокультурному середовищі. Іншим прикладом може бути соціальна згуртованість молоді з питань формування безбар'єрного середовища в молодіжному секторі. Саме молодь може виступати як ті, що активно стимулюють соціальну згуртованість та разом з тим і як цільова група.

Зважаючи на визначення поняття соціальної згуртованості за Дейнеко О. (2021)⁷ як «властивість, за допомогою якої суспільства та індивіди є пов'язаними завдяки дії спеціальних установок, поведінки, правил, та інститутів, що спираються більшою мірою на консенсус, аніж на примус», можна вказати, що основними суб'єктами, які забезпечують формування соціальної згуртованості є окремі особи, організації та соціальні інституції, громадські об'єднання й спільноти та суспільства і як справедливо додає Дейнеко О. діють вони дотримуючись певного «соціального порядку, який конституюється й відтворюється відповідними практиками соціальних суб'єктів» (Дейнеко О., 2021).

Соціальна згуртованість яскраво проявляється в ситуації «гуртуємось довкола проблеми», (як приклад волонтерство яке спрямоване на допомогу ЗСУ, ТРО, херсонцям та іншим постраждалим після підриву росіянами Каховської ГЕС, постраждалим мешканцям Чернігівщини, Мощуна, Ірпіня у відбудові житла, тощо); або в ситуації «згуртуємось задля допомоги... (допомога пораненим захисникам України, онкохворим, дітям з інвалідністю, переселеним особам тощо). Іншими словами, соціальна згуртованість є одним з важливих чинників, що впливають на якість життя індивіда, спільноти і суспільства.

Постає і інше питання: «Хто має забезпечувати, формувати, розвивати соціальну згуртованість громади?» і відповідь може бути досить короткою – фахівці з соціальної роботи, принаймі таку думку можна знайти в роботах Т. Семигіної (2015). Проте варто зазначити, що здатність до згуртованості варто виховувати, а це завдання під силу фахівцям іншої професії – педагогам. Та й психологам є над чим працювати в цьому процесі – над адаптивною соціалізацією й розширенням соціально-суспільних ролей, формуванням резилієнсу, розширення інклюзивності, зняття маргінезу, стигми, самомотивації на допомогу іншим, розвиток медіації у вирішенні конфліктів тощо.

---

⁷ Дейнеко, О. (2021). Моделі конструювання соціальної згуртованості: теоретичні рефлексії та емпіричні кейси. *Соціологічні студії*, 1 (18), 33–40. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2021-01-33-40>

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

Економічне й соціальне відновлення країни після завершення війни з РФ, яка була розпочата 24 лютого 2022 року, стане основним пріоритетом нашої держави, оскільки необхідно буде зреалізувати низку завдань: відновити промисловість, відбудувати зруйновані міста й села, реконструювати транспортну інфраструктуру, забезпечити повернення громадян, які змушені зараз проживати за кордоном, тощо. Звичайно, справедливо було б зосередити увагу і навколо світової згуртованості для допомоги нашій країні у боротьбі за свободу і цілісність України, навколо того як українці, які зараз проживають в різних країнах пропагують Україну, її захисників. Ми набули нового, хоча і трагічного, досвіду, отримали нову реальність для українського суспільства. Українське суспільство згуртувалось і поєдналось в єдиний потужний організм, який став на шлях самодопомоги, солідарності, волонтерства, пожертвовності.

Нам здається, що соціальна згуртованість є показником і конкретною компонентою усіх соціальних процесів в громаді, та й суспільстві в цілому, індикатором соціальної безпеки, основою формування «віри в людей». А безпосередніми передумовами згуртованості суспільства можна вважати:

- сформованість соціальної свідомості та громадської відповідальності,
- наявність довіри, взаємоповаги й партнерських відносин,
- наявність певних компетенцій, які дозволять розуміти, знати й мати навички збирання і аналізу отриманої інформації про життєдіяльність громади та її мешканців; уміння на основі цих знань розробляти стратегічні та тактичні плани залучення ресурсів для розвитку громади тощо,
- навчання членів громади соціальній згуртованості (загальна освіта, тренінги, практичні семінари в громадах),

- наявність інклюзивності в громаді,
- бажання підняти якість життя громади.

Вбачається, що для формування соціальної згуртованості громади, має бути розвинена сітка соціальних послуг, які можуть надаватись різними організаціями як урядовими, так і громадськими: реалізація соціальних програм і проєктів, громадських ініціатив на усіх рівнях. А це передбачає підготовку і навчання фахівців з питань соціальної згуртованості, розробку й прийняття Концепції соціальної згуртованості.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Питання доволі цікаве, і нам здається що основними ризиком згуртованості суспільства можуть бути відсутність спеціальних площадок на яких кожний член громади може сформулювати пропозиції щодо її розвитку, окреслити коло питань, які йому складно вирішити самотійно і він готовий прийняти допомогу громади; наявність інформаційних площадок, де можна отримати знання про проблеми самої громади та шляхів залучення членів громади до їх вирішення. І звичайно, знання й уміння розв'язання конфліктів, що можуть виникнути при розбудові громади, забезпечення безпекового простору, дотримання принципів соціальної згуртованості усіма членами громади. На зменшення ризиків досягнення згуртованості може також впливати відсутність протиріч між членами громади, високий рівень культури соціального партнерства, високий рівень мобілізації ресурсу для вирішення актуальних проблем, зростання моральних цінностей та соціальних і трудових відносин, зменшення розбіжностей між знаними соціальними правами та практикою їх дії.

Аналіз низки публікацій різних фахівців, зокрема Колот А. (2009)⁸; Покровська О. (2017)⁹, дозволив нам зосередити увагу на таких чинниках, які можуть зменшити ризики зростання соціальної згуртованості: підвищення рівня і якості життя громади, нова професійна якість спеціалістів і працівників різних виробничих і обслуговуючих галузей (високий рівень загальних і спеціальних професійних компетентностей), розширена галузь соціальних інституцій, які продукують високі суспільні відносини, знання норм соціальних і трудових відносин, відсутність споживацького ставлення, зростання моральних цінностей і чеснот, культура солідарності і згуртованості.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Основними показниками соціальної згуртованості можна вважати наявність високого рівня довіри один до одного, готовність до діяльності «разом», повага до правил спільного життя.

Індикаторами соціальної згуртованості можна визначити:

- освітні індикатори: система Національного виховання, включеність здобувачів освіти в суспільно-корисну діяльність, доступність якісної освіти та показники охоплення освітою здобувачів освіти усіх освітніх рівнів, індекс рівня освіченості населення, використання державної мови у всіх сферах людського життя.
- психосоціальні індикатори: емоційна стійкість, належна комунікація в середині громади, яка вибудовується на принципах діалогічності,

---

⁸ Колот А.М. (2009) Соціальна згуртованість як доктрина забезпечення стійкості розвитку суспільства в умовах глобальних викликів. *Україна: аспекти праці*. №7. С.11-19.

⁹ Покровська О.В. Соціальна згуртованість як запорука ефективного розвитку суспільства. Режим доступу: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4033/1/abstracts2017-04-26-28-21.pdf>

емпатійності, миролюбства, культурності, ментальності, етнічності й української ідентичності.

- соціальні індикатори: розширення різних послуг в громади і для громади, зниження соціальної ізоляції членів громади, зміцнення і розширення соціальних відносин і зв'язків, повага до соціальних норм, толерантності, культура згуртованості, високий ступінь безпеки й добробуту громади;
- юридико-правові індикатори: правова грамотність членів громади, поява юридико-інформаційних центрів в громадах, висока довіра до інститутів громадянського суспільства.

Ще одним показником соціальної згуртованості можна вважати зростання ресурсу кожного члена громади й громади в цілому, поява позитивних почуттів до спільної діяльності та стосовно інших, почуття причетності, готовність бути долученим до життя громади та відповідальність перед громадою.

Як справедливо вказує М. Колесніченко (2022)¹⁰, згуртоване суспільство характеризується стійкими соціальними відносинами, позитивними емоційними зв'язками та орієнтацією на загальне благо.

---

¹⁰ М. Колесніченко (2022) Соціальна когезія в українському суспільстві: перспективи у повоєнний час (етнічний аспект). *Післявоєнний світ: люди, проблеми, цінності: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 157 с.

Коробка Л.М.,
кандидат психологічних наук, доцент, г. н. с.
лабораторії психології мас і спільнот Інституту
соціальної та політичної психології НАПН України,
e-mail: larisakorobka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9306-0624

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTI У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ЧАС

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Соціальна згуртованість постає важливим концептом для соціально-психологічних і соціологічних досліджень, оскільки інтерпретації соціальної ідентичності зумовлюють розуміння її складників – взаємодопомоги, довіри, сприйняття відмінностей, сприйняття справедливості, громадську включеність тощо.

Як зазначають дослідники, соціальна згуртованість показує шлях до індивідуального й колективного добробуту, указує на модернізацію – перехід на новий рівень, що має на меті поліпшення соціальної якості життя (Бондаренко М, Бабенко С., Боровський О., 2017). Соціальна згуртованість це здатності суспільства чи спільноти до спільної дії в умовах нагальної потреби (В. Пекар, 2020), це здатність спільно творити, спільно розвиватися.

Для ефективного згуртування громади важливим є **залучення до процесу всіх трьох секторів: влада, бізнес й громадськість.**

У формуванні соціальної згуртованості громад важливими є:

- співпраця органів влади і організацій громадянського суспільства;

- підтримка громадянське суспільство на місцях, допомагаючи йому розвиватися й ставати місцевими агентами змін, розвиваючи більш партнерські та прозорі взаємовідносини між органами влади та громадою;
- створення робочих груп із громадської безпеки та соціальної згуртованості, які можуть виступають як відкриті діалогові платформи та дорадчі органи на рівні громад та сприятимуть зміцненню соціальних зв'язків як на вертикальному, так і на горизонтальному рівнях.
- залучення відомих українців для актуалізації теми рівності в Україні у різних сферах життя, таких як медіа, театр, музика, спорт, мистецтво та література тощо;
- підтримка волонтерської діяльності як засобу формування соціальної згуртованості в громаді;
- розвиток соціальної згуртованості через участь молоді.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

Стратегія Ради Європи щодо соціальної згуртованості базується на наступних ключових ідеях:

- інвестування в соціальні права та згуртоване суспільство
- розбудова спільної соціальної відповідальності
- посилення представництва та демократичного ухвалення рішень, також розвиток суспільного діалогу та громадянської активності
- побудова безпечного майбутнього для всіх.

Важливими *передумовами*, які забезпечують згуртованість суспільства у воєнний і повоєнний час, на нашу думку, є:

- розбудова збройних сил України та підвищення готовності громадян до спільного захисту держави;

- сприяння розповсюдженню і утворенню україноцентричної ідеології на території України;
- посилення реформи децентралізації, яка сприяє перетворенню мешканців того чи іншого регіону на громадян – спроможних вирішувати проблеми свого регіону.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризик* досягнення згуртованості суспільства?

Серед *ризиків досягнення згуртованості* суспільства можна виділити наступні:

- недовіра до влади – вона завжди була і є високою, оскільки українці багато століть не мали своєї влади;
- не досягнення спільності цінностей
- порушення взаємодії членів спільноти, громади між собою, особливо на рівні місцевих спільнот в умовах війни та повоєнного відновлення;
- складність комунікації між регіонами, де людям складно переміщуватися по території країни - з одного місця в інше вільно, швидко і не дорого.

Згуртованість громади не означає, що в ній немає ризику виникнення конфліктів. Конфлікти все одно виникатимуть, але більш імовірно, що у згуртованих громадах їх можна буде вирішувати ефективніше; такі громади є більш стійкими до розколу і з більшою готовністю використовують механізми ефективного вирішення конфліктів для захисту спільних норм та цінностей (діалогові практики, фасилітовані зустрічі в громадах, медіація, кола вирішення конфліктів тощо). У громадах, де соціальна згуртованість слабка, конфлікти, як правило, частіші, сильніші та більш руйнівні.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Соціальна згуртованість складається з таких важливих параметрів сучасного демократичного суспільства, як:

- рівень соціальної інклюзії;
- рівень розвитку соціального капіталу, готовності співпрацювати задля досягнення спільного блага;
- рівень довіри до соціальних інститутів, до влади (різних рівнів), жителів одного регіону до жителів інших регіонів;
- рівень підтримки і взаємодопомоги;
- рівень патріотизму населення.

Більшість показників, які можуть досить об'єктивно свідчити про рівень згуртованості суспільства (на національному рівні) вимірюються здебільшого соціологічними дослідженнями. Зазначається, що згуртованість вимірюється відсотком членів спільноти/суспільства, які готові до спільної дії певної спрямованості – спільний протест, спільне волонтерство тощо (В. Пекар, 2020).

Як зазначає В. Паніотто, рівень згуртованості суспільства є інтегральним показником, який може бути визначений шляхом узагальнення окремих складових (індикаторів) за наступними параметрами (В. Паніотто, 2020):

- *рівень підтримки і взаємодопомоги, індикаторами якого можуть постати* – частота надання допомоги іншим, коли така допомога потрібна; оцінки населення про психологічний клімат в країні та в їх соціальному оточенні, індекс політичної напруженості та ін.;

- *рівень довіри до соціальних інститутів* – оцінки населення, за результатами репрезентативного соціологічного опитування; співвідношення накопичень, яке населення тримає в банках і вдома та ін.;

- *спільність цінностей* – відсоток людей, що мають близькі цінності і орієнтації з ключових питань, які можуть привести до конфліктів (орієнтація на ЄС, НАТО, мовну політику тощо);

- *ступінь ідентифікації населення з українським суспільством* – рівень патріотизму населення, національної та громадянської ідентичності.

Потужним елементом формування згуртованості та індикатором її наявності чи відсутності є наявність спільних великих завдань, які вирішуються спільно, передусім на добровільних засадах.

Таким чином вивчення феномену соціальної згуртованості в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз українській державності дасть можливість охопити широке коло суспільно важливих питань як на індивідуальному, колективному, так і на надіндивідуальному рівнях свідомості та сприятиме подоланню ризиків, наявних у суспільстві.

Кочубейник О. М.,
доктор психологічних наук, снс,
головний науковий співробітник
лабораторії психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
e-mail: kochubenyk@gmail.com
ORCID iD: 0000-0001-6460-8494

ЗГУРТОВАНІСТЬ, ДОВІРА І СПІЛЬНОТИ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Рада Європи визначила соціальну згуртованість як спроможність суспільства забезпечувати добробут усіх його членів, мінімізуючи розбіжності, диспропорції та уникаючи маргіналізації. Визначальну роль у цих процесах – тобто у забезпеченні добробуту усіх членів – відіграють інституційні суб'єкти, які функціонують в публічній та приватній сферах. Саме вони спроможні забезпечити добробут різних спільнот та створити передумови формування соціальної згуртованості на рівні суспільства загалом.

2. Які Ви вбачаєте передумови згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Р. Дарендорф запропонував тлумачення соціально згуртованого суспільства як суспільства соціальної включеності, як суспільства, що прагне мінімізувати у своїх членів відчуття соціального відторгнення. Я би ще хотіла підкреслити, що включення в соціальні зв'язки є визначальною властивістю людини, а тому вона змушена – пасивно або активно – визначати себе поміж різноманітних груп і спільнот і більш-менш усвідомлювати цю включеність. У свою чергу, передумовами «включеності», за даними публікацій, можуть бути названі 1) довіра,

2) повага зі сторони інших людей; 3) психологічна безпека; 4) сформована ідентичність; 5) можливість впливати на прийняття рішень.

Але якщо говорити про передумови згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час, то я би назвала визначальною передумовою довіру до влади, причому у широкому сенсі: і як ставлення до органів державної влади, так і до конкретних посадових осіб, їхньої діяльності. І окремо слід назвати довіру до президента, адже від її наявності походять і такі почуття, як впевненість членів суспільства у надійності, компетентності, сумлінності, щирості, чесності, порядності влади загалом. Можна висловитися трішки інакше: довіра до президента виявляється своєрідним центратором тих соціальних процесів, що зрештою формують згуртоване суспільство.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Протилежністю до згуртованості, очевидно, слід вважати дезінтеграцію, фрагментацію суспільства. Слід зазначити, що фрагментація є неунікненним наслідком соціальної диференціації, пов'язаної із розподілом праці, культурною, етнічною, релігійною та іншими формами неоднорідностей та диверсифікації ідентичностей. Одним словом, суспільство не є сукупність подібностей, а отже – його ознакою є розмаїття цінностей, потреб, соціальних та індивідуальних цілей та ресурсів їхнього досягнення. Тому критичною для соціальної згуртованості є не стільки сам факт фрагментованості, скільки її міра і ті соціальні практики – як легітимні, так і тіньові – які «обслуговують» взаємодію між спільнотами. Приміром, нестабільна зайнятість, нерівномірний доступ до матеріальних та культурних ресурсів, відсутність в членів суспільства відчуття психологічного благополуччя можуть працювати на посилення фрагментованості.

Тут вважаю за потрібне наголосити: своєрідним «клеєм», який забезпечує згуртованість, є ідея соціальної справедливості, насправді – міф про справедливий розподіл ресурсів та благ, рівні права у доступі до цих ресурсів та благ для усіх членів суспільства. Соціальні інститути, як правило, своєю діяльністю намагаються підтримувати циркуляцію цього міфу. Проти якщо «тіньові» практики домінуватимуть у сфері перерозподілу ресурсів, то підтримувати циркуляцію міфу про справедливість на публічних аренах буде доволі складно, а зрештою його масовані артикуляції можуть спричинити кризу довіри до влади.

Отже, якщо реальні практики використання суспільних ресурсів різними спільнотами (або окремими особами) мають чітко виражений «тіньовий» характер, то артикуляції цього міфу навпаки, призведуть до зростання відчуження (Для одних – усе, для інших – нічого).

На мій погляд, як про найбільший ризик варто говорити про порушення уявлень про справедливість. Інші ризики – недовіра, непевність, ворожість, розчарування, занепад моральних принципів соціальної взаємодії, таких, як транспарентність, чесність, порядність.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Я не бачу підстав говорити про те, що існують якісь особливі індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час. Вони однакові для будь-якої фази суспільного життя. Проблема в іншому: війна є періодом, коли відбувається поляризація суспільства і очевидним чином порушується пропорція «унормовані/тіньові практики». Тут я звертаюся до П.Сорокіна, котрий, аналізуючи соціальні процеси в країні на початку ХХ ст., прийшов до висновку: великі потрясіння (катастрофи, війни, революції) провокують швидкі та глибокі процеси поляризації суспільства. Починає працювати так званий “закон позитивної і

негативної поляризації”. Іншими словами, у період криз розмиваються всі інтегративні цінності і суспільство розщеплюється на протилежні морально-етичні полюси. В результаті система норм «індивідуалізується», розлітаючись на уламки. В остаточному підсумку одна частина суспільства у кризовий період керується послабленими мотивами нормативної та просоціальної поведінки («негативний полюс»), друга частина має спонуканими посилення мотивів морального вдосконалення й людяності. Відповідно, негативний полюс корелює із такими виявами, як егоїзм, кримінал, покірливість, жорстокість тощо, які й унеможливають згуртованість, а позитивний – з альтруїзмом, посиленням моральних регуляторів (приміром, релігійних заповідей і заборон), виникненням пацифістських та ненасильницьких рухів.

І ми бачимо сьогодні, що частина суспільства згуртовується заради перемоги, виникають соціальні практики, які каналізують ідеї довіри, підтримки, захисту тощо, але також ми бачимо мародерство, криміналізацію, сплески корупційних скандалів, недоброчесне волонтерство.

Щоправда, хочеться підкорегувати уявлення про наслідки дії цього закону поляризації. На мій погляд, на позитивному полюсі відбувається гуртування навколо чільної ідеї (наразі – перемоги країни у війні), а негативний полюс залишається сукупністю різноспрямованих за своїми приватними цінностями спільнот.

Литовченко О. В.,
доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувачка лабораторії позашкільної освіти
Інституту проблем виховання НАПН України,
e-mail: elenalitevchenko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8696-9610>

СОЦІАЛЬНА ЗГУРТОВАНІСТЬ: ОСНОВИ У ВОЄННИЙ ЧАС, ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Поняття соціальної згуртованості - актуальне у національному і європейському вимірі; у філософській, соціологічній, політичній, соціально-економічній та освітній площині.

Ключові слова у контексті соціальної згуртованості - почуття приналежності до спільноти, солідарність, справедливість, інклюзія, рівні права, політичні та соціальні можливості тощо.

Документи Ради Європи щодо соціальної згуртованості базуються на таких позиціях:

- Інвестування в соціальні права та згуртоване суспільство
- Розбудова спільної соціальної відповідальності
- Посилення представництва та демократичного ухвалення рішень, розвиток суспільного діалогу та громадянської активності
- Побудова безпечного майбутнього для всіх (<https://www.coe.int/web/portal/home>).

Хто бере участь у формуванні соціальної згуртованості і що є основою такої згуртованості? Гадаю, усі інститути громадянського суспільства. В основі соціальної згуртованості – спільні цінності, справедливість, довіра, залученість та інші важливі речі, перераховані вище.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?*

Що є основою соціальної згуртованості українців у воєнний час?

Спільні цінності. Україна, незалежність, європейське майбутнє, безпека, НАТО.

Національна ідентичність. Українська історія, справжня, не спотворена радянської пропагандою; українські герої – справжні, не нав'язані «советами» цілим поколінням українців разом із назвами вулиць, майданів, пам'ятниками... Українська культура. Мова.

Віра в ЗСУ, нашу Перемогу. Віра в майбутнє.

Спільні виклики, взаємопідтримка.

З самого початку російсько-української війни у 2014 році добровольчі військові формування у дуже складних умовах за підтримки волонтерів змогли зупити ворога. Усе свідоме суспільство гуртувалося, щоб допомогти.

З початком шикоромасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року – нові виклики об'єднали суспільство.

Прикладів багато, все перерахувати, на жаль, неможливо.

Сьогодні, 6 червня 2023 року, коли російські злочинці вкотре порушили Женевську конвенцію, вчинили масштабний військовий злочин, підірвавши Каховську ГЕС, українців вчергове гуртує ненависть до усього російського, країни вбивць. А також прагнення допомогти херсонцям, жителям районів області, які постраждали (тисячі людей пропонують допомогу в евакуації, прихисток, матеріальну підтримку тощо).

Успіхи, насамперед на передовій, а також на дипломатичному рівні, адже підтримка цивілізованого світу сьогодні вкрай важлива для нашої країни.

Коли Збройні Сили України звільнили Харківську область, звільнили Херсон, коли був знищений крейсер Москва, підірвано Кримський міст та інші важливі успіхи, - ці радісні події гуртують українців, посилюють віру в Перемогу, підтримують.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Викликів, які можуть нанести шкоди соціальній згуртованості українців, достатньо.

Серед них як «внутрішні» (політичні «чвари» підчас війни, несправедливі рішення і непрозорі корупційні схеми тощо), так і суттєві «зовнішні» виклики.

Проблема дуже широка, тому зупинюся на одному, дотичному до освіти аспекті.

В українському суспільстві наразі триває процес українізації, подолання наслідків русифікації; триває боротьба із советською та російською пропагандою, яка протягом багатьох років чинила вплив на освіту, культуру, намагаючись нівелювати все українське.

Наслідки такої пропаганди є масштабними і не обмежуються Україною; у англомовному інтернет-середовищі наразі є певні кола людей, які сприймають радянську/російську пропаганду, транслюють російські ідеї про «русофобію», захоплюються Советським Союзом тощо; відомі міжнародні організації підчас широкомасштабної війни в Україні, яку підтримують більшість громадян рф, «співчують» росіянам, які «голодують» під санкціями (IFSW action on Ukraine crisis. URL: <https://www.ifsw.org/ifsw-action-on-ukraine-crisis/>).

Українська освіта у такому контексті має вагоме значення, виконує просвітницьку роль, створює умови для утвердження в дитячому і молодіжному середовищі національної ідентичності, відновлення історичної пам'яті тощо.

У той же час в українському освітньому середовищі досі наявні залишки советської пропаганди, наприклад, досі іноді транслиуються ідеї про «визволення України від *фашистських загарбників*» (українська вікіпедія значною мірою досі трактує ці події за радянським зразком), хоча у 1944 до звільнення від радянських окупантів залишалось майже 50 років і коректно говорити про «вигнання нацистських окупантів з України» (Вигнання нацистських окупантів з України. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/derzhsluzhbovcyam/vygnannya-nacystskyyh-okupantiv-z-ukrayiny>) тощо.

Тож значення освіти у становленні соціальної згуртованості на основі справжніх цінностей складно переоцінити.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Показниками соціальної згуртованості, на мою думку, можуть бути спільні цінності для більшості українців, зокрема національні цінності; міра довіри до соціальних інститутів; спільні очікування і бачення майбутнього для України; рівень взаємопідтримки; міра залученості громадян до соціального життя та інші.

Остапенко І. В.
кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
e-mail: ostapenko.iryana.vit@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6710-5964

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗГУРТОВАНOSTI СУСПІЛЬСТВА У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ЧАС

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Рада Європи визначає соціальну згуртованість насамперед як матеріальну інтеграцію, тобто здатність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів шляхом зменшення нерівності та забезпечуючи справедливий доступ до наявних ресурсів. Це дещо відрізняється від психологічного розуміння згуртованості, що базується на почутті причетності до певного суспільства. У воєнний час формування соціальної згуртованості забезпечується, передусім, необхідністю організації ефективного протистояння ворогу, тому на цей період внутрішні суперечності, в тому числі й політичні, відходять на другий план. Деякою мірою, особливо на початку збройної агресії, це відбувається стихійно, громада та окремі групи населення самоорганізуються, наприклад, в територіальну оборону, волонтерські групи та центри. Ця тенденція спостерігається і зараз. Наприклад, в якості суб'єктів інвестицій можуть виступати органи центральної та місцевої влади, різні соціальні групи населення, безпосередньо причетні до спротиву (лікарі, волонтери, рятувальники, пожежники і т. ін.), а також територіальні громади, що організують життя своїх членів в умовах війни, приймають переселенців з регіонів, охоплених бойовими діями. Здебільшого реагування відбувається на ситуаційні виклики, тому у якості інвесторів, суб'єктів інвестицій (тих, хто ними

розпоряджається та несе відповідальність) та агентів інвестицій (тих, хто їх залучає або керує за дорученням суб'єктів інвестицій) залежно від обставин можуть виступати волонтерські організації та інші громадські об'єднання, територіальні громади та органи місцевого самоврядування, державні інституції та міжнародні організації. Тому, скоріше можна говорити про синергетичний ефект від зусиль всіх залучених до цього громадян, спільнот та інституцій. Провідна роль держави найбільш помітною є у комунікаційній сфері, яка здійснює масштабну пропагандистську діяльність, що має на меті героїзувати сили спротиву (політичне керівництво, збройні сили та населення) та демонізувати агресора.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

Передумовами соціальної згуртованості є спільне бачення членами суспільства напрямів його розвитку, цілей та засобів, що застосовуються для цього, а також усвідомлення соціального, організаційного та політичного контексту. У воєнний час важливим є спільне розуміння необхідності організації ефективного військового спротиву і залучення для цього всіх можливих ресурсів. Важливим є об'єднання людей навколо вирішення спільних проблем. Готовність слухати громаду та вчитись з боку влади підвищує готовність брати участь в наступних заходах, допомагає зміцнити довіру до органів влади. І у воєнний час, і в повоєнний, важливу роль відіграють спільні уявлення про майбутнє та історичне минуле. Люди, об'єднані майбутнім, прагнуть знайти схожість між собою в минулому і теперішньому. Подібність чи відмінність передбачуваного майбутнього робить можливим і релевантним соціальне порівняння між групами. Виконуючи консолідуючу функцію, соціальні уявлення про майбутнє підвищують згуртованість групи, забезпечують її членів усвідомленням взаємозалежності у досягненні спільних цілей та почуттям спільності долі. У повоєнний час більш важливими й актуальними будуть спільні уявлення про майбутнє, тобто бачення

напрямів розвитку та повоєнної відбудови суспільства, зокрема щодо набуття країною членства в НАТО та ЄС.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Найбільшим ризиком досягнення згуртованості суспільства, особливо в умовах військової агресії, є тоталітаризм. Це зумовлене існуванням зовнішньої загрози, необхідністю запровадження жорсткої вертикалі влади, цензурою та масовою пропагандою в ЗМК, частковим відходом від демократичних принципів управління державою, при владі знаходиться фактично одна правляча партія; заборона будь-якої критики держави або влади; мілітаризацією суспільства та посиленням шовіністичних та ксенофобських настроїв на тлі посилення та розвитку націоналістичних партій та ідеологій.

4. Які *показники та індикатори* згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Серед показників згуртованості суспільства у воєнний час можна виокремити високий рівень довіри як до військово-політичного керівництва, місцевої влади, так і до інших соціальних груп, позитивні почуття стосовно інших його членів, почуття гордості та причетності до життя в суспільстві. Тобто люди відчують себе частиною суспільства та сприймають його як єдине ціле. Залученість людей до життя суспільства в умовах війни також свідчить про його згуртованість, тобто кожен робить що може на своєму місці, відчуває відповідальність за свою роботу. Важливими показниками соціальної згуртованості є також спільна соціальна відповідальність, а також готовність працювати заради спільного блага.

У повоєнний час важливим показником соціальної згуртованості буде ефективно вирішення конфліктів, що зростатимуть в на тлі зруйнованої економіки,

відмінного бачення різними соціальними та політичними групами шляхів відновлення засобами соціального діалогу. Залученість та спільна соціальна відповідальність не втратять своєї актуальності як показника згуртованості суспільства і у повоєнний час.

Палагнюк О. В.,
кандидат психологічних наук,
докторант Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України
e-mail:: o.palahnyuk@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1152-2133>

СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ & ЗГУРТОВАНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО І ПОВОЄННОГО ЧАСОПРОСТОРУ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Бурхливі суспільні перетворення, свідками яких ми є, відродили тему пошуків оптимальних форм організації громадянського суспільства та політичної доктрини, найбільш прийнятної для нашої держави, – ідеї, здатної об'єднати людей, групи та спільноти, в тому числі і як громадян, де бажана точка згоди мусить бути простором співіснування навіть протилежностей. До того, як означити *суб'єктів / агентів інвестицій забезпечення формування соціальної згуртованості*, варто представити особливості нашого трактування власне ключового поняття. Характерно, що соціально-психологічні та політичні виміри феномену солідарності, як і інших категорій (згуртованість, конфлікт), що виступають ключовими в межах дослідження психологічних характеристик суспільних перетворень та мають спільне дефінітивне поле, на сьогодні недостатньо розроблені, більшої уваги досягли соціологічні підходи до цієї проблематики дослідження. Проте, здебільшого, науковці сходяться на тому, що сьогодні актуалізується потреба виявлення, найперше, психологічних засад соціальної солідарності, її структуризації і моделювання з урахуванням як глибинних (сутнісних), так і формаційних (феноменальних) чинників та механізмів досягнення і підтримання в умовах суспільних трансформацій, що відбуваються системно,

стихійно і/чи цілеспрямовано як у цілому в площині соціального, так, зокрема, у тісному зв'язку з політичними процесами, що формують силове поле взаємодій, серед яких саме кон'юктивність – de facto – аксіоматична характеристика солідарності. Останню вважають основою, процесом та основним принципом єдності, тим, що тримає людей разом, не дивлячись на всі їх відмінності, до того ж тримає, так би мовити, зсередини, не примушуючи, а спонукаючи; це поняття, що описує стан суспільства чи великої соціальної спільноти, якому притаманне: єдність цінностей, ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей суспільства, спільність норм, а також функціональна взаємозалежність і узгодженість у виступах і діях, пов'язаних із реалізацією інтересів (досягненням цілей) цього суспільства або спільноти. Як відзначає Е. Заграва, для солідарності в полі політики потрібна широка смуга, в межах якої партії й рухи матимуть достатній простір для різниці у поглядах, незгод і суперечок. Але це відмінності й дискусії всередині згоди.

Аналіз останніх публікацій свідчить про інтенсивну розробку понять: «соціальна єдність», «консолідація», «згуртованість» та «солідарність», які в межах різних методологічних традиціях часто вживаються як взаємозамінні. Важливо наголосити, що аналіз існуючих дискурсивних підходів до осмислення сутності солідарності як властивості великих соціальних груп, дозволяє нам вести мову про зближення її дефінітивних характеристик зі згуртованістю, обґрунтування якого, безсумнівно, потребує окремої уваги. Обидва поняття, як і багато інших, не мають досі чіткого визначення, перебувають у так званій методологічній пастці, хоча і набули в умовах сьогодення як практичної, так і науково-теоретичної актуальності. Важливо також відмітити, що у західних дискурсах поняття «згуртованість» часто замінює інші суміжні, в тому числі і «солідарність», що може мати як виключно номінативні, лінгвістичні пояснення, так і виражати методологічну суперечність. Солідарність ми тлумачимо як специфічну властивість суспільства, що виникає стихійно або керовано на основі інтеграції особистісних потенціалів солідарності

більшості його членів, завдяки чому відбувається конвергенція суспільних процесів (соціальних, політичних, психологічних, освітніх, інформаційних тощо) на спільній меті та формується згуртованість на рівні великих груп, яким притаманна не замкненість (відкритість), не структурованість, не ієрархізованість, із незначущими розривами, динамічна організованість, децентрованість системи, всі умовні точки якої пов'язані між собою нелінійними зв'язками (Ж. Делез і Ф. Гваттарі). Згуртованість тут виступає завершальним діяльнісним етапом солідаризації, де група стає колективом чи спільнотою. «Соціальна згуртованість» – термін, який увійшов до загального вжитку та регулярно використовується в медіа, політичних промовах, академічних текстах та на міжнародній арені. У Європейському Союзі, наприклад, це поняття стало еталоном у сфері державної політики сприяння економічному та соціальному розвитку різних країн та регіонів. Соціальна згуртованість, як і солідарність, пов'язані з почуттям приналежності до спільноти, а також взаємоповагою між її членами. Це такі взаємини між владою та громадянами, між різними соціальними групами, які дають змогу кожному почуватися залученим і мати рівні права, політичні та соціальні можливості. Наше трактування *солідарності як згуртованості*, серед іншого, суголосне з визначенням Ксав'єра Фонсеки в тому, що соціальна згуртованість – це «постійний процес розвитку добробуту, почуття приналежності та добровільної соціальної участі членів суспільства і водночас розвитку спільнот, які толерують та сприяють множинності цінностей та культур, а також надання одночасно рівних прав та можливостей» (Fonseca X., Lukosch S., Brazier F., 2019: 246). Це визначення інтегрує основні наголоси дефініцій як згуртованості, так і солідарності із додаванням автором відсилки до мультикультуралізму. Воно не лише підкреслює процесуальну природу обох понять, але й розкриває багаторівневу їх присутність як на макрорівні суспільства (держави), так і на рівні окремих спільнот, акцентуючи увагу на значущості зв'язку цих рівнів.

Іншим прикладом широкого підходу до розуміння соціальної згуртованості, як до солідарності, на наше переконання, є визначення, розроблене в рамках дослідження «Радар соціальної згуртованості». Спираючись на аналіз індексів соціальної згуртованості 34 розвинутих країн світу за допомогою застосування процедур моделювання структурними рівняннями (SEM) і факторного аналізу, автори запропонували визначення соціальної згуртованості, що розглядається як «міра соціальної єдності в територіально визначеній геополітичній структурі, що є характеристикою «колективу» (спільноти), що у ній проживає, а не окремих членів» (Social Cohesion Radar, 2021: 5). На думку дослідників, згуртоване суспільство характеризується надійними соціальними відносинами; позитивним емоційним єднанням його членів з цим «колективом»; вираженою орієнтацією на спільне благо. Крім того, як стверджує О. Дейнеко, цьому визначенню бракує сутнісних видових ознак, що давали б змогу відокремлювати соціальну згуртованість від суміжних понять, серед яких і «соціальна солідарність» (О. Дейнеко, 2020).

Інша теоретична концептуалізація та емпірична інтерпретація соціальної згуртованості Дж. Чана, що стала основою для застосування у подальших емпіричних дослідженнях міжнародного рівня (наприклад, 7-вимірна модель соціальної згуртованості Дж. Боттоні (Bottoni G., 2018) спирається на дефініцію Дж. Чана) є доволі дискусійною як за змістовними, так і за формальними ознаками. Проте нам імпонує у вказаному підході визначення соціальної згуртованості, що найбільшою мірою відповідає соціальній оптиці дослідження, оскільки передбачає ціннісно-нормативний та практичний зрізи аналізу та є сформованим навколо соціальних взаємодій. Ці взаємодії фактично досліджуються у двох площинах, а саме потенційній (на рівні установок) та актуальній (на рівні відповідних практик), що значною мірою збігається з нашими підходами до дослідження психології соціальної солідарності. Адже описана дефініція дає змогу концептуалізувати соціальну згуртованість/солідарність у потенційному та актуалізованому станах,

засвідчуючи її динамічну природу. Крім того, перспектива порівняння відмінностей на рівні установок і на рівні практик уможлиблює виявлення внутрішніх ризиків відтворення феномену соціальної солідарності/згуртованості. Запропонована Дж. Чан диференціація взаємодій на горизонтальному та вертикальному рівнях дає змогу охопити різні соціальні рівні, а саме мікро (міжіндивідуальний рівень); мезо (груповий рівень) та макро (інституційний рівень державних структур), що робить емпіричну модель вимірювання соціальної солідарності/згуртованості автора доволі системною та комплексною.

Як засвідчило наше дослідження, підходи до визначення соціальної солідарності та згуртованості не позбавлені певних недоліків. Таким чином, актуальним дослідницьким завданням залишається подальша робота у напрямі концептуалізації цих понять, що, ймовірно, має передбачати розроблення як сутнісного, так і операціонального їх визначення. Можливим шляхом виходу з наведеної методологічної пастки нам вбачається синтез підходів до визначення соціальної солідарності/згуртованості як соціального процесу (дослідники мережі соціальної згуртованості, К. Фонсека) та соціального факту, результату (Дж. Чан), що дасть змогу розкрити сутнісну динамічну природу їх постійного (від) творення на усіх соціальних вимірах одночасно у її структурних, діяльнісних та ціннісно-нормативних проявах.

Виходячи з вище зазначеного, *агентами чи то суб'єктами інвестицій соціальної згуртованості*, можна вважати окрему особистість в контексті соціальних відносин, цілі групи, спільноти, суспільства та все людство. На рівні окремого суспільства солідарність та згуртованість може забезпечуватись різноспрямованими взаємодіями між владою та громадянським суспільством (по вертикалі) і між різними соціальними групами, особливо самоорганізованими (по горизонталі) – усе це вказує на структурованість та неперервність описаних процесів, які ніколи не мають доконаного стану, а перебувають у постійному

динамічному балансуванні процесів конкуренції і кооперації спільнот. При тому, динамічні суспільні перетворення, що спрямовані на досягнення солідарності і згуртованості, завжди об'єднують людей, групи та спільноти, незалежно від національності, віросповідання та місця проживання. Проте важливою умовою солідаризації є наявність того, хто чи що об'єднує/згуртовує суспільство. Іншим суттєвим моментом виступає ініціатива, яка має бути різноспрямованою: не тільки зі сторони влади (згори), але й від громадянського суспільства (знизу), що сприятиме збалансуванню в тому числі стосовно централізації/децентралізації суспільних процесів, прийняття рішень, досягнення цілей, а особливо спільного блага. Акцентуації потребує і те, що соціальна згуртованість – це, зрештою, про широке охоплення, на рівні великих соціальних груп, суспільства і далі – в напрямі глобалізаційних процесів світового масштабу, що вказує на солідарність сучасного штибу, яка здійснюється у реальному й кіберпросторі. Ці останні, якраз, і дозволяють забезпечити безперервність, контактність, системність, децентрацію, емоційно-ціннісну взаємодію, довіру тощо.

Щоб виокремити способи формування/досягнення соціальної згуртованості як солідаризації в дії, варто пригадати, що стратегія Ради Європи щодо соціальної згуртованості базується на 4 ключових ідеях: інвестування в соціальні права та згуртоване суспільство; розбудова спільної соціальної відповідальності; посилення представництва та демократичного ухвалення рішень, також розвиток суспільного діалогу та громадянської активності; побудова безпечного майбутнього для всіх. Як солідарність, так і соціальну згуртованість часто трактують як «клей, який об'єднує суспільство, сприяє гармонії, відчуттю спільноти та відданості у досягнення спільного блага». Висока згуртованість у групі, спільноті, громаді, суспільстві означає, що її члени мають високий рівень довіри одне до одного, готові до співпраці, поважають правила спільного життя. А взаємини між владою та громадянами у таких великих соціальних групах сприймаються як справедливі.

Соціальна згуртованість може бути як метою, так і засобом досягнення цілей. Проте згуртованість не означає, що в ній немає ризику виникнення конфліктів. Конфлікти все одно виникатимуть, але більш імовірно, що у згуртованих групах та спільнотах їх можна буде вирішувати ефективніше; такі групи є більш стійкими до розколу і з більшою готовністю використовують механізми ефективного вирішення конфліктів для захисту спільних норм та цінностей. До прикладу, практики діалогу та полілогу (фасилітовані зустрічі, медіація, кола вирішення конфліктів тощо). Соціальна згуртованість складається з таких важливих параметрів сучасного демократичного суспільства: рівня соціальної інклюзивності, рівня розвитку соціального капіталу, готовності співпрацювати задля досягнення спільного блага. Ключову роль у створенні соціального капіталу відіграють міжособистісні стосунки та довіра.

Для досягнення згуртованості необхідна взаємодія влади, організацій громадянського суспільства та приватних структур. Зміцнення соціальної структури та досягнення прогресу в розвитку можливе завдяки широкому залученню та скоординованим зусиллям, спрямованим на досягнення спільних цілей. Разом з тим, з огляду на психологічні підвалини згуртованості, варто виокремити психологічні механізми її досягнення та підтримання, а саме: переживання співпричетності (як базовий механізм соціальної солідарності/згуртованості та протидії маргіналізації спільнот); полілог спільнот (як комунікативний механізм досягнення соціальної солідарності); висхідна та низхідна ініціативи (як спонукальний механізм підтримання соціальної солідарності); динамічний баланс процесів конкуренції і кооперації спільнот (як механізм підтримання соціальної солідарності).

2. Які Ви вбачаєте передумови згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Соціально-психологічними чинниками, що можуть впливати на досягнення і підтримання соціальної солідарності як згуртованості великих груп (або перешкоджати її виникненню) можна назвати афіліацію як провідний соціальний мотив; різні типи соціальної ідентичності (етномовну, релігійну, регіональну і майнову (економічну); соціальну відповідальність і толерантність. Усі перелічені чинники опосередковано враховують, зокрема, і наслідки трансформаційних процесів у країні, оскільки стосуються ключових змін, що відбуваються в організації суспільного простору, тобто вони слугують способом врахування «умов трансформації суспільства». Під сукупною дією цих чинників виникає певна конфігурація особистісного потенціалу солідарності як системи індивідуальних відмінностей, пов'язаної з інтенціями на згуртованість навколо певних смислів, цілей та цінностей. Все перелічене набуває значущої актуальності у процесі досягнення згуртованості у часи трансформацій «помірної інтенсивності» (реформи, конфлікти і суперечності у суспільстві), які хоч і постійно присутні, все ж втрачають свою значущість та визначальність в умовах війни як крайньому прояві суспільних перетворень чи/і конфлікту.

Проте слід зауважити, що не існує універсального способу досягнення чи забезпечення згуртованості/солідарності, адже це природний процес, тому за умов штучного, цілеспрямованого впливу руйнуються сформовані попередньо структури соціальних взаємодій. Гадаємо, допустимий хіба-що віддалено опосередкований вплив, так зване соціально-технологічне забезпечення досягнення і підтримання соціальної солідарності/згуртованості, що часто потребує системного підходу, пролонгованості, відкритості (вплив через систему освіти, актуалізація діяльності громадських і волонтерських організацій, сприяння формуванню відповідних ціннісно-орієнтованих домінант тощо). На формування означених вище сприятливих соціальних взаємодій впливають різні чинники, і те, що працює в одному випадку, може бути непридатним в іншому. Тому важливо постійно

досліджувати реальну соціальну ситуацію на різних вимірах з метою осмислення соціального, організаційного та політичного контексту.

Цінним також є об'єднання людей навколо спільних питань/проблем (що за умов війни в Україні стало чи не найсуттєвішим чинником солідаризації, згуртованості). Погоджуємось з тезою про те, що згуртованість українського народу подібна до сплячого вулкану: у повсякденному житті наше єднання спочиває, проте варто настати соціальному землетрусу – революції, війні – як згуртованість пробуджується неначе розпечена лава, що і трапилось (Михалко К., 2023). Як перевести нашу здатність єднатися зі сплячого режиму в повсякденну звичку? Тут слід, дійсно, відокремити воєнний час від повоєнного, хоча не все так однозначно: немає гарантій, що гостра потреба виживання, захист найціннішого – життя і здоров'я, власних домівок і рідної землі для більшості українців стали тим, що сформували мотивацію до гуртування для боротьби. І чим важчий досвід переживання війни (фронтові, прифронтові зони), тим свідоміше ставлення до потреби боротись до останнього. Однак практика засвідчила, що солідарність не стала для українців всеохопною, оскільки спостерігаються різні моделі соціальної поведінки: морально прийнятні і законні; морально неприйнятні, протизаконні; нейтральні; уникаючі тощо. Все перелічене – результат вибору і прийнятого рішення окремою людиною чи навіть групою в умовах спільної для усіх загрози. Зважаючи на це, важко передбачити стан згуртованості після війни, коли мотивація зміниться через деактивацію актуальних сьогодні потреб і викликів часу. Відтак, прогноз передумов згуртованості суспільства у повоєнний час – питання відкрите.

Отож, можна узагальнити, що зовнішній конфлікт дійсно підвищує внутрішню згуртованість за певних умов. Ці умови виступають як проміжні змінні і включають, як можна було б логічно очікувати, характер зовнішнього конфлікту і характер самої групи. Зовнішній конфлікт повинен містити певну загрозу, впливати на всю групу і всіх її членів однаковою мірою і без розбору, а також передбачати

вирішення (або, принаймні, має бути корисна мета в групових зусиллях щодо загрози). Група має бути постійно діючою та мати певний рівень згуртованості або консенсусу, а також мати лідера чи ідейність, який/яка може авторитетно забезпечувати згуртованість (особливо якщо всі члени групи не відчують загрози). Група повинна бути здатною впоратися із зовнішнім конфліктом, а також забезпечувати емоційний комфорт і підтримку своїм членам. У 2022 році показник довіри у громадянському суспільстві зріс до 63% проти 45% у 2021 році, згідно з дослідженням Gradus (проте це стосується довіри по горизонталі соціальних відносин, а не владно-суспільної вертикалі, хоча певні інституції та соціальні суб'єкти отримали довіру і підтримку народу). Ці цифри демонструють пробудження довіри й згуртованості людей саме у моменти загострення кризи.

У повоєнний час фундаментом згуртованості може виступати децентралізація та здоровий, розумний «егоїзм», де перше було започатковане в українському суспільстві на рівні державних реформ ще до 2019 року. Децентралізація, у значенні перерозподілу повноважень і ресурсів від центрального управління, змушує громадян практикувати відповідальність. Парадоксально, проте навіть у часи великої війни українці продовжують розвивати це вміння. Розумний егоїзм пробуджує в людях самодостатність – вміння жити власними інтересами, не суперечачи інтересам інших. Наявність цих двох звичок – відповідальність жити за власними правилами та побудова союзу самодостатніх громадян – створює основу для формування згуртованого суспільства.

Однак існує можливість зворотнього ефекту цих звичок. У контексті згуртованості існує дві протилежні стратегії здобуття й утримання влади – інвестиції в міжусобиці чи в об'єднання, у руйнування чи в розбудову. Українці не приймають першу стратегію «начальства». Проте історія пам'ятає самодостатніх лідерів, які не викликали опозиційних настроїв у людей, а згуртовували. Тільки слід наголосити, що солідарність, як і згуртованість – це феномени, які передбачають

децентралізацію і децентрацію, тому нав'язуванням зверху тільки руйнуються. Має бути діалог чи полілог, постійний рух і пошук можливостей поєднати непеєднуване, різне, протилежне, що спонукає до соціальної інклюзивності у широкому сенсі цього слова та готовності співпрацювати задля досягнення спільного блага. Культурна тяглість – важлива компонента для визнання спільного минулого й формування майбутнього з відчуттям довіри до співгромадян – це ще одна умова й основа згуртованості. Отож, можна виокремити чотири засади розвитку соціальної згуртованості поза часом і історичними обставинами: наслідування децентралізації та розумного егоїзму, вибір самодостатніх та зрілих лідерів, що інвестують у єднання або ж виховання цього лідера у собі, формування ціннісно-орієнтованих домінант соціальної солідарності/згуртованості: ідейності, патріотичності і духовності, а також підтримка тяглості української культури і опанування мистецтва довіри.

3. Якими, на Вашу думку, є ризики досягнення згуртованості суспільства?

Вказане питання змістовно спонукає продовжити відповідь на попереднє. Узагальнення досліджень у цьому напрямі, які започатковувались далеко до сьогоднішньої війни і не тільки на теренах України, доводять, що централізація часто супроводжує війну. А вона як гостра форма соціального конфлікту також може призвести до аномії. Таким чином, зовнішній конфлікт не обов'язково збільшує згуртованість (Coser, 1956). Тому, гадаємо, ризики досягнення згуртованості можуть стосуватись саме війни, як умов, в яких вона актуалізувалась. Отож, розглянемо саме такі ризики. Козер стверджує, що зовнішньому конфлікту має передувати певний ступінь групового. Потім він виділяє дві проміжні змінні, про які вперше заговорив Робін Вільямс (Robin Williams, 1947: 58): (1) ця група повинна існувати до виникнення зовнішнього конфлікту і повинна вважати себе

групою; (2) зовнішній конфлікт повинен бути визнаний і розглядатися як загроза для всієї групи. Підсумовуючи, Козер розглядає конфлікт як такий, що веде до мобілізації енергії членів групи, що призводить до посилення згуртованості, а іноді й до централізації (що замикає коло). Якщо групі бракує солідарності, то вона може розпастися перед обличчям зовнішнього конфлікту. Тим не менше, основний акцент робиться на згуртовуючих функціях конфлікту. Крім того, не існує строгого визначення конфлікту (Dadrian, 1971); Луміс вказує, що деякі вчені припускають, що «майже всі соціальні дії можуть бути проаналізовані в термінах конфлікту» (Loomis, 1967: 875). Принаймні, можна сказати, що концептуальна плутанина щодо конфлікту була визнана і сформульована (Fink, 1968; Schmidt and Kochan, 1972). Чого не можна сказати про згуртованість: ніде немає адекватного обговорення належного визначення цього терміну.

Антропологи вивчили одну з форм конфлікту, війну, більше, ніж соціологи. Ілюстративні антропологічні дослідження загалом підтримують гіпотезу зовнішнього конфлікту / внутрішньої згуртованості. Наприклад, Льюїс (Lewis, 1961: 479) стверджує, що ворожнеча і збройні конфлікти «характеризуються високим ступенем внутрішньогрупової солідарності». Дійсно, багато антропологів не тільки наводять приклади, що підтверджують цю гіпотезу, що потреба в досягненні згуртованості в суспільстві, охопленому конфліктом, призводить до агресії (Vayda, 1968: 88). Слід зазначити, що Самнер, Зіммель та Козер також бачать таку можливість. Існує сильний зв'язок між війною і відсутністю ворожнечі не лише у суспільствах з високим рівнем інтеграції, але й у суспільствах з низьким рівнем інтеграції. Ці результати свідчать про те, що суспільство з високим рівнем політичної інтеграції, дійсно здатне запобігти внутрішньому конфлікту, який міг би зашкодити його добробуту. Хоча, здавалося б, для будь-якого суспільства, яке веде війну зі своїми сусідами, було б розумно мати внутрішню згуртованість. Суспільства з низьким рівнем політичної влади, очевидно, не можуть контролювати

ворожнечу, де війна і ворожнеча йдуть пліч-о-пліч (Otterbein and Otterbein, 1965: 1478). У пізнішому дослідженні Оттербайн (1973) зосереджується на виникненні внутрішньої війни (тобто війни між культурно схожими політичними спільнотами). Внутрішня згуртованість зростає в результаті зовнішнього конфлікту лише тоді, коли група має централізовану систему, в якій влада здатна втрутитися, щоб вирішити конфлікт для створення внутрішньої згуртованості. Таким чином, внутрішня згуртованість залежить від існування сильного, централізованого, внутрішнього лідерства.

Існує багато психологічних досліджень поведінки людей в ситуаціях екстремальної загрози, таких як воєнний час, і більшість таких досліджень виявляють підвищену згуртованість. Дослідження Британії воєнного часу показують широке поширення доброзичливості і доброзичливої поведінки під час повітряних нальотів під час Першої світової війни¹ (Janis, 1951; Schmideberg, 1942). Екіпажі бомбардувальників стають більш згуртованими коли вони усвідомлюють, що їхня безпека залежить один від одного (Grinker and Spiegel, 1945). Не тільки під час війни, але й у часи загальної загрози (Vine & Campbell, 1972; Rosenblatt, 1964). Вважається (Rosenblatt, 1964: 142), що етноцентризм і націоналізм сприяють груповій згуртованості та інтеграції. Більшість дослідників детально описують також солідарність і альтруїзм, які демонструють люди, що вижили (Charman, 1962: 16; Demerath, 1957; Fritz, 1961; Loomis, 1960, 1967). Воллес (Wallace, 1957) порівнює почуття солідарності з ейфорією і братерською любов'ю, які демонструються прихильниками рухів за соціальне відродження. Тернер (1967) стверджує, що така солідарність є прикладом дюркгеймівської концепції механічної солідарності.

Фріц і Вільямс (Fritz and Williams, 1957: 48) стверджують, що солідарність є функцією поділу спільної загрози і спільного страждання, і що почуття солідарності заходить так далеко, що «призводить до руйнування попередніх соціальних відмінностей». Тейлор, Цурчер і Кі (Taylor, Zurcher and Key, 1970: 158)

стверджують, що солідарність – це функція спільного виконання першочергового завдання. На схожі дослідження на теренах України в умовах війни і повоєнного стану теж актуалізується суттєвий запит як з практичних, так і наукових переконань, що виступає перспективами і наших досліджень. У більш загальному дослідженні Дженіс (Janis, 1963) пропонує два психодинамічні фактори для пояснення потреби бути з іншими в умовах небезпеки: (1) реакції перенесення, коли екстремальні ситуації реактивують дитячу тривогу розлуки і призводять до залежності, та (2) потреба у заспокоєнні. Вольфенштейн (Wolfenstein, 1957) стверджує, що, залежно від обставин, катастрофа може виявитися як найкраще, так і найгірше в людях. Вона стверджує, що, з одного боку з одного боку, відчуття покинутості призводить до зростання потреби в афіліації і стимулюють щедрі поведінку, а з іншого – що найгірше в людях проявляється в ситуаціях, коли існує конкуренція за засоби виживання.

Узагальнюючи, Фріц (Fritz, 1961) пропонує низку суттєвих особливостей катастроф, які призводять до посилення єдності та солідарності. По-перше, загроза і небезпека приходять ззовні, а їхні причини можна чітко побачити і визначити. По-друге, нагальні потреби чітко визначені, і можна вжити прямих заходів з помітними результатами. По-третє, постраждалими є всі без винятку і, таким чином, небезпека і страждання стають суспільними явищами, які є однаково спільними. Солідарність, що виникає в результаті, стирає навіть соціальні відмінності. Причинами підвищення згуртованості під час загрози, як правило, називають такі: (1) згуртованість забезпечує зниження тривоги і комфорт перебування з іншими, і (2) згуртованість дозволяє проводити самооцінку через порівняння з іншими. У цих дослідженнях робиться неявне припущення, що згуртованість є певним чином інструментальною; вона має більше, ніж просто емоційну основу. Це стає очевидним при обговоренні некооперативної (тобто, незгуртованої) поведінки. У працях Мінц (Mintz, 1951) представляє теорію про те, що кооперативна поведінка

індивіда в кризовій ситуації зумовлена не емоціями, а скоріше «структурою винагороди». Однак Гамблін припускає, що імпліцитно, «у кожній кризовій ситуації є ймовірне вирішення кризової проблеми – рішення, яке вимагає співпраці всіх або більшості членів залучених груп». Групова інтеграція зменшується під час кризи, якщо ймовірне вирішення кризової проблеми недоступне. Групова інтеграція зростає під час кризи, якщо ймовірне спільного вирішення кризової проблеми існує. Групи розпадаються під час кризи, якщо існує ймовірне конкурентне вирішення кризової проблеми. Це дослідження чітко показує, що члени групи повинні відчувати, що вони здатні щось зробити із зовнішньою загрозою, і що ця загроза повинна походити із зовнішнього джерела.

Всі експерименти Шеріфа підтверджують гіпотезу про те, що «конфлікт між двома групами, як правило, призводить до зростання солідарності всередині груп» (Sherif, 1966: 81). У групах, що вже існують, люди набагато частіше схильні сприймати один одного як джерело підтримки та безпеки. Ця відмінність було зроблено Вільямсом (Williams, 1947) та Козером (Coser, 1956). Всі дослідження вказують на низку проміжних змінних, пов'язаних із зовнішнім конфліктом. По-перше, зовнішній конфлікт повинен включати загрозу; це ключова незалежна змінна в усіх дослідженнях. По-друге, кожна людина повинна відчувати загрозу особисто. Це впливає з очевидним психологічним акцентом на особистості, і це, ймовірно, може бути проблематично, коли маєш справу з великими колективами. По-третє, винагорода для особи за те, що вона залишається з групою, має бути вищою, ніж винагорода за вихід з неї. По-четверте, індивід повинен бачити загрозу як таку, що може бути вирішена спільними зусиллями і бачити в групі джерело підтримки та комфорту. Існує відносно мало емпіричних перевірок тези про зовнішній конфлікт/внутрішню згуртованість, і майже немає її застосування в політичній науці, в тому числі в політичній психології. З огляду на проблеми екстраполяції, існує потреба у вивченні великих спільнот, зокрема і те, чи зовнішній

конфлікт (війна), спрямована на нації, провокує внутрішній конфлікт і якою мірою або навпаки – і це ще одна перспектива подальших досліджень в межах означеної теми.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Відправною точкою у побудові теорії соціальної солідарності як згуртованості великих соціальних груп, з однієї сторони може слугувати існування таких феноменів колективної свідомості, як стереотипи, громадська думка; соціальні уявлення; історична (колективна) пам'ять; традиції та звичаї, колективні почуття, настрої, які проявляються в ідеологемах і гаслах і які, на наш погляд, забезпечують протооснову об'єднавчих тенденцій у суспільстві. Ці протооснови, функціонуючи в умовах конкретної соціально-історичної ситуації, лягають в основу особливих способів тлумачення реальності – дискурсів як впорядкованих сукупностей знань про дійсність, що сформувалися в колективній, а також індивідуальній свідомості, які, своєю чергою, можна операціоналізувати через силові позиції (цінності, ідеологеми, гасла). Ці феномени і слугують індикаторами згуртованості суспільства в цілому, а також визначення смислового навантаження комплексу ідей та уявлень, продукованих у соціокомунікативних процесах, та їхнього впливу на суспільні відносини.

При тому, особистість як член певної сукупності великих груп, одночасно перебуває у смисловому полі декількох дискурсів, внаслідок чого формує своє усвідомлене ставлення до тих чи інших перспектив суспільного життя. Психологічним осередком такого ставлення ми пропонуємо вважати «особистісний потенціал солідарності», тобто якісну характеристику особистісної спроможності діяти вільно, активно та усвідомлено у напрямі сконструйованої певним дискурсом ціннісно-ідеологічної смислової системи. У певному сенсі мова про особистісний

потенціал солідарності може йти як про систему індивідуальних відмінностей, пов'язану із інтенціями на згуртованість навколо певних смислів, цілей та цінностей. Можна припустити існування принаймні чотирьох рівнів сформованості – потужний, посередній, низький та нульовий – особистісного потенціалу солідарності, який релевантний тільки щодо конкретного дискурсу. Незважаючи на відмінності в підходах до розгляду поняття «солідарність» чи «згуртованість», можна вважати, що суспільство задає індивіду соціально-культурні рамки солідаризації; потреба включення в соціальні зв'язки є корінною властивістю людської особистості, яка змушена пасивно або активно самовизначатися в системі різноманітних груп і спільнот; ступінь активності суб'єкта залежить і від соціально-культурних норм суспільства, і від індивідуальних особливостей. Таким чином, важливо дослідити соціально-психологічні чинники соціальної солідарності, про які йшлося вище (афіліацію, автономність, різні типи соціальної ідентифікації – етномовну, релігійну, регіональну, майнову (економічну), соціальна відповідальність і толерантність).

Отже, можна говорити, що соціальна згуртованість/солідарність виникає тоді, коли формується високий особистісний потенціал солідарності щодо певного – панівного – дискурсу у значної частини населення. Структурними компонентами особистісного потенціалу солідарності, які фіксують його психологічні особливості, є ідентичність як сутнісне ядро соціальної солідарності, система цінностей (солідаритети), мотивація солідарної поведінки (експектації, інтенції, настановлення), довіра як психологічна основа соціальної солідарності, комунікативність, соціальна взаємодія як умова спільності. Соціальна солідарність – це, передусім, результат процесу формування нового ціннісного підґрунтя здійснення кардинальних змін сучасного суспільного розвитку. Поняття соціальної солідарності проявляє себе в різних формах готовності: до внеску в суспільний добробут; до прояву довіри, піклування, співчуття; до відповідального вибору; до

творчості та близькості; до співпраці та включеності (співпричетності). Згуртоване суспільство характеризується надійними соціальними відносинами; позитивним емоційним єднанням його членів з цим «колективом»; вираженою орієнтацією на спільне благо.

Сіверс З. Ф.,
кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник лабораторії
психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПНУ
e-mail: nok55@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2950-0741

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИМІРИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Соціальна згуртованість суспільства є ключовим чинником успіху сталого розвитку. Часто представлена як цілісна і багатовимірна концепція, соціальна згуртованість вважається сполучною ланкою яка об'єднує суспільство і є необхідною для розв'язання проблем і спільного руху у спільному напрямку. Її розглядають як «клей», який скріплює суспільство, що необхідно для досягнення миру, демократії та розвитку.

Для отримання всебічного розуміння складної конструкції, якою є соціальна згуртованість, потрібно виявити всіх суб'єктів, що забезпечують її формування. Згуртованість є конструктом групового рівня. Ми можемо говорити про три рівні соціальної згуртованості: індивід, спільнота та інститути.

Рівень Особистості. Індивідуальний рівень – це особисте спілкування, компетентність у розв'язанні завдань, ступінь симпатії-неприязні, ініціатива, індивідуальна поведінка, почуття причетності, включення, індивідуальна участь, визнання і законність.

Рівень спільноти. Рівень спільноти охоплює загальну лояльність, взаємну моральну підтримку, соціальний капітал, міцні соціальні зв'язки, довіру, соціальне середовище, формальний/неформальний контроль, перетин мереж дружби людей, прагнення до конформізму та піклування, громадянське суспільство, взаємні

стосунки, лояльність та солідарність, міцність соціальних стосунків, загальні цінності, загальні цілі, моральну поведінку та норми, цінність винагороди у групах, ефективність процесу та досягнення мети.

Рівень інститутів. Рівень інститутів складається із соціальної організації, відсутності соціального конфлікту, задоволеності життям, соціальної поведінки, громадянського суспільства, довіри, а також скорочення нерівності та відчуження.

Згуртованість відбувається на перетині трьох згаданих рівнів, тому для розуміння соціальної згуртованості необхідно розглядати всі три рівні. У людини може бути мотивація належати до групи та прагнення брати участь і діяти в ній, але якщо формальна структура країни не дає змоги громадянам діяти, то соціальна згуртованість ускладнена. Це означає, що навколишнє середовище людей диктує їхню свободу дій, тобто свободу індивіда діяти й обирати, що безпосередньо сприяє його благополуччю. Щоб люди могли діяти, їм потрібні сприятливі спільноти (клімат із сумісними наборами норм і цінностей) та інститути (формальні структури, норми і цінності), що не забороняють і не обмежують дії та вибір людини.

До основних агентів інвестицій, які забезпечують формування соціальної згуртованості можна віднести: *органи місцевого самоврядування та центральний уряд; депутати різних рівнів; лідери (релігійні, лідери спільнот та політичних партій); групи громадянського суспільства; політичні партії; бізнесові структури; засоби масової інформації; громадяни.*

Зміцнення або заохочення соціальної згуртованості має бути невід'ємною частиною державної політики та громадянського суспільства. Соціальна згуртованість не ідеал, а досяжна мета, що вимагає активної та постійної прихильності усіх верств суспільства і має вирішальне значення для процесу побудови мирного суспільства і нації.

Соціальна згуртованість є актуальною, вимірною і досяжною як за допомогою державної політики, так і за допомогою зусиль на низовому рівні.

1. На рівні Уряду:

- створити платформи для консультацій з громадськістю щодо політичних рішень, які їх зачіпають;
- вжити заходів для розширення участі та представництва репрезентованих груп у політичних процесах;
- створити формальні механізми для вирішення конфліктів;
- розробити програми розвитку націлені на усунення всіх видів нерівності;
- створити інклюзивну систему соціального захисту;
- ухвалити політику та програми розвитку в інтересах малозабезпечених;
- налаштувати процеси, що забезпечать механізми соціальної відповідальності;
- забезпечити охоплення програмами розвитку районів і спільнот, які найбільше цього потребують;
- налагодити дієву співпрацю з групами громадянського суспільства.
- надавати своєчасні та точні відповіді на запити щодо інформації, прозоро поширювати інформацію.

2. На рівні громадянського суспільства:

- відображати та покращувати цінності соціальної згуртованості в організаційній практиці;
- використовувати в роботі механізми, що підтримують солідарність і управління конфліктами;
- підтримувати соціальні мережі, які об'єднують розрізнені групи;
- виховувати спільне почуття причетності, спільне бачення майбутнього та зосередженість на тому, що різні групи мають спільного;
- заохочувати на активну участь людей в політичних процесах і громадській діяльності;

- сприяти діалогу між конфліктуючими групами, а також між громадянами та органами влади;
- просувати цінності соціальної згуртованості;
- пропонувати конструктивні рішення в роботі з Урядом з різних питань.

3. На рівні засобів масової інформації:

- надавати збалансовану фактичну інформацію та ретельний аналіз поточної демократизації та мирних процесів;
- популяризувати історії успіху соціальної згуртованості (примирення через розбіжності, успішний діалог із місцевим самоврядуванням тощо), людей, які активно працюють в ім'я миру і соціальної згуртованості.
- шукати вирішення соціальних, економічних і політичних проблем;
- уникати пропаганди стереотипів про різні соціальні групи;
- надавати можливість маргіналізованим групам виступити з питань, які їх зачіпають.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

Попри те, що Україна за останні десятиріччя досягла певних позитивних змін, ми все ще не є суспільством, яке набуло того соціального договору, який закладає основу для справедливості, інклюзивності та процвітання для всіх.

Однак впевнено можна сказати, що в суспільстві склалися певні передумови (наявні джерела) соціальної згуртованості. Передумови, або джерела згуртованості включають у себе події або причини, які дають змогу людям, що поділяють спільні інтереси до добровільного об'єднання в цьому відношенні. Однією з передумов зміцнення соціальної згуртованості є реформа децентралізації. Останні дослідження виявляють *позитивні ефекти реформ децентралізації щодо зміцнення соціальної згуртованості в Україні* (А. Осланд, 2021).

Ще однією передумовою є спільні зусилля громадян. Такими спільними зусиллями під час війни стало волонтерство і пожертвування. Спільним зусиллям є також опір, який чинять не лише військові, але й суспільство в цілому. З погляду соціальної згуртованості опір став практикою досягнення спільного блага – перемоги.

Передумовою згуртованості суспільства у повоєнний час може стати соціальна спадщина війни. Останніми роками було проведено значну наукову роботу з вивчення соціальної спадщини збройних конфліктів. Так у 2014 році Gilligan з колегами вивчав вплив насильства під час війни на соціальну згуртованість і встановив, що спільноти, які постраждали від насильства, демонструють вищий рівень просоціальної мотивації, який виявляється у альтруїстичних жертвах, внеском у суспільне благо, інвестиціями у транзакції, що ґрунтуються на довірі та готовність відплатити взаємністю на основі довіри (Gilligan, Pasquale, & Samii, 2014). Всупереч початковому оптимізму щодо потенційно позитивної спадщини збройного конфлікту, які висловлюються деякими вченими, аналіз наукової літератури показує, що війна завдає шкоди соціальній згуртованості. Отже це питання потребує додаткового вивчення в контексті наслідків збройної агресії росії проти України.

3. Якими, на Вашу думку, є ризики досягнення згуртованості суспільства?

Війна призвела до загибелі, поранень, переміщення, пошкодження приватної та громадської власності, порушення засобів до існування та соціальних послуг, а також роздробленість сімейних і соціальних відносин.

Наразі існує низка потенційних загроз соціальній згуртованості. Наприклад, зміна структури зайнятості та сумніви в стійкості систем соціального забезпечення дає багатьом громадянам відчуття того, що їхній майбутній добробут стає дедалі

більш невизначеним. Соціальні та інші проблеми в зруйнованих війною містах та районах може змусити людей почуватися менш упевнено у своєму повсякденному житті. Ще одним ризиком можуть стати непродумані дії держави у сфері соціальної політики. Є також побоювання, що розвиток країни просуватиметься вперед без механізмів і структур для підзвітності, соціального захисту, прозорості чи прав громадян. Це може призвести до втрати довіри. Низький рівень довіри становить загрозу для соціальної згуртованості, оскільки може призвести до напруженості між громадянами та державними інститутами, між різними соціальними групами.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Соціальна згуртованість належить до характеристики суспільства, для якої можуть бути визначені конкретні показники:

1) відсутність латентного конфлікту – будь то у формі нерівності доходу/багатства, етнічної напруженості, диспропорцій в політичній участі, інших форми поляризації;

2) наявність міцних соціальних зв'язків – вимірюється рівнем довіри та нормами взаємодії, рівнем розвитку громадянського суспільства та наявністю інститутів управління конфліктами (демократія, незалежна судова система, незалежні ЗМІ).

Захист і зміцнення соціальної згуртованості стає дедалі більш головною метою для багатьох країн. Незважаючи на великий інтерес до цієї теми, основною перешкодою для розуміння її закономірностей, причин і наслідків полягає в тому, що все ще існує проблема при її вимірюванні. Хоча існують різні погляди на концептуалізацію соціальної згуртованості, серед науковців формується консенсус (Burchi, von Schiller, & Strupat, 2020; Chan et al., 2006; Fonseca, Lukosch, & Brazier, 2019; Schiefer & van derNoll, 2016), який включає такі ключові аспекти, як:

- соціальна згуртованість здебільшого стосується відносин між різними типами акторів, які складають суспільство;
- соціальна згуртованість характеризується поведінкою та ставленням окремих осіб і соціальних груп.

Соціальна згуртованість містить у собі два виміри: горизонтальний (відносини між індивіди/групи всередині суспільства) і вертикальний (відносини між окремими особами/групами та державою/іншими суспільними установами). Хоча науковці визнають, що соціальна згуртованість є багатогранне поняття, що включає в себе горизонтальний і вертикальний вимір, основні суперечки точаться навколо складових елементів або атрибутів соціальної згуртованості. Дійсно, кількість пропонованих атрибутів, а також визначення таких атрибутів значно різняться у представників різних наукових галузей та практиків. Наприклад, інструмент моніторингу ЮНІСЕФ пропонує такі індикатори:

1. чуйна та інклюзивна держава;
2. взаємна повага та довіра (по відношенню до інших груп/осіб);
3. ставлення до інших членів або груп суспільства;
4. групова участь (на рівні спільноти або на індивідуальному рівні);
5. структурна справедливість і соціальна справедливість (або їхні уявлення).

Як бачимо, враховуються лише політичні, соціальні, економічні та культурні виміри.

Інші підходи у науковців. Найбільш відомою є теоретична багатовимірна модель соціальної згуртованості (Bottoni, 2018a, 2018b). Bottoni розрізняє три рівні соціальної згуртованості: макрорівень, що відображає зв'язки і почуття належності до ширшого суспільства, а також відносини з інститутам; мезорівень, що відображає зв'язки із вторинними групами (більшими соціальними «своїми» і «чужими» групами, що можуть забезпечити соціальну ідентичність; мікрорівень, що відображає міжособистісні зв'язки та довіру до близьких людей (здебільшого в

сім'ї та між друзями). Дана модель соціальної згуртованості була протестована і підтверджена крос-культурним дослідженням за участю 29 країн. З інтегративної моделі випливають сім ключових компонентів, які охоплюють комбінації рівнів (мікро-, мезо-, макро-) і перспективних (суб'єктивних, об'єктивних) характеристик, що лежать у їхній основі, та які разом становлять конструкцію вищого порядку соціальної згуртованості. Зокрема, це:

- інституціональна довіра (макро/суб'єктивна);
- легітимність інститутів (макро/мета);
- відкритість (мезо/суб'єктивна);
- участь (мезо/мета); міжособистісна довіра (мікро/суб'єктивна);
- соціальна підтримка (мікро/суб'єктивна);
- щільність соціальних відносин (мікро/об'єктивна).

Dragolov з колегами розробили комплексну концептуалізацію соціальної згуртованості, запропонувавши три царини, які характеризують згуртоване суспільство:

- стійкі соціальні стосунки;
- позитивний емоційний зв'язок між його членами та спільнотою;
- яскраво виражена орієнтація на спільне благо.

Ці три царини перетинаються і розкриваються в дев'яти вимірах:

- соціальні відносини підкреслюють горизонтальні стосунки між людьми і включають неушкоджені соціальні мережі, довіру до людей і прийняття різноманітності;
- зв'язність підкреслює вертикальні відносини між людьми та інститутами і складається з ідентифікації, довіри до інститутів і сприйняття справедливості,
- зосередженість на загальному благому стосується солідарності та готовності допомогти, дотримання соціальних правил і громадянської участі (Dragolov et al., 2016).

Соціальна згуртованість багатовимірна і градуйована, вона складається з різних, більш-менш взаємозалежних компонентів, які можуть бути присутніми різною мірою. У той час як однакова концептуалізація та операціоналізація соціальної згуртованості залишається проблемою, її можна концептуалізувати як соціально-психологічний феномен і відповідним чином операціоналізувати зокрема через соціальну активність, довіру, почуття приналежності та соціальну взаємодію тощо. Окремі аспекти соціальної згуртованості емпірично пов'язані з моделями соціальної активності та співробітництва, готовності брати участь і допомагати. Отже, на наш погляд, є всі умови для побудови соціально-психологічної концепції соціальної згуртованості, що піддається емпіричним дослідженням.

Цукур О. Г.,
кандидат психологічних наук,
науковий співробітник лабораторії
психології політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України
e-mail: olga.tsukur@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0886-0091

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Наразі термін «соціальна згуртованість» почав активно використовуватися в медіа просторі, політичних виступах, наукових дослідженнях та на різних публічних аренах (у тому числі і міжнародній), коли мова заходить про Україну. Ухвалено правові документи та реалізуються чисельні ініціативи («Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки», проект «Сприяння соціальній згуртованості в Україні» тощо), де стратегічною ціллю зазначено формування згуртованої держави, у тому числі, і через єдність громадян. Тобто ми можемо говорити про реалізацію державної політики, яка орієнтована на людину, а не лише декларування економічного та соціального розвитку країни та регіонів в цілому. Тож соціальна згуртованість може розглядатися і як категорія громадських дій, що передбачає досягнення певної соціальної мети та пов'язана з почуттям приналежності до спільноти, а також із солідарністю та взаємоповагою між усіма членами.

Відповідно, постає питання: хто має забезпечувати формування соціальної згуртованості та яким чином?

Виходячи з постулату, що згуртованість – це такі взаємини між владою та громадянами, які дають змогу кожному почуватися залученим і мати рівні права,

політичні та соціальні можливості, можна говорити, що єдність забезпечується як на рівні горизонтальних відносин між різними суспільними групами, так і на рівні вертикальних відносин між людьми та владою. Яскравим прикладом може слугувати активізація волонтерської діяльності організацій та цілих громад. Українці, в умовах спільної загрози, навчилися мобілізуватися та згуртовуватися й швидко реагувати на виклики сьогодення. Саме на горизонтальному рівні можна без втрати індивідуальних відмінностей забезпечити координацію та співпрацю заради реалізації важливих цілей суспільства. Посилення ролі громад забезпечує єдність через зміцнення соціальних відносин, позитивний емоційний зв'язок своїх членів зі спільнотою та державою, спрямування зусиль на загальне благо, що стає міцним підґрунтям для формування соціальної згуртованості.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

Соціальна згуртованість виступає необхідною психологічною умовою будь-яких соціальних змін, і, на наш погляд, питання про передумови згуртованості суспільства, її природу та характер, є одним з ключових питань соціального розвитку у воєнний та повоєнний час. Означене вимагає ґрунтовного аналізу соціальної згуртованості як феномену, що забезпечує внутрішню єдність та самоорганізованість соціуму, проявляється у його здатності до соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку та дозволяє максимально використовувати можливості усіх членів суспільства для індивідуального і всезагального блага.

Наше сьогодення багато в чому суперечливе та не сприятливе для соціального єднання. Але, цілком очевидно, що в багатьох сферах життя бути згуртованою спільнотою ефективніше, ніж вирішувати проблеми й завдання поодиночі. В умовах воєнно-політичної агресії з боку Росії, яку зараз переживають українці, це

увиязнилися і стало актуальним як ніколи. Тому так важливо говорити про передумови соціальної згуртованості суспільства. І не лише говорити, а й активно сприяти втіленню наведених нижче чинників у життя суспільства і кожного з нас.

Як на мене, то однією з важливих умов вибудовування згуртованого суспільства є відмова від ілюзії швидкого досягнення бажаного. Адже, це тривалий процес переосмислення та навчання жити разом. Спробуємо, йдучи від більш загальних положень до конкретних, представити наше бачення (у жодному разі не претендуючи на інноваційність та оригінальність) передумов згуртованості суспільства у війсьній і повоєнний час. З одного боку, те про що ми будемо говорити нижче може здатися простим та самоочевидним, але питання, які будемо піднімати мають свої підводні камені.

По-перше, у контексті соціальної згуртованості доцільно говорити про розвиток інститутів громадянського суспільства. Вони мають бути не номінальними, а дієвими, що передбачає: забезпечення рівності прав (рівний доступ до благ, спільна участь у прийнятті управлінських рішень); зміцнення соціальних відносин і зв'язків всередині суспільства (розвиток соціального капіталу суспільства).

По-друге, мінімізація соціальної ізоляції та соціальної деінтеграції, особливо це стосується деокупованих територій, активне залучення внутрішньо переміщених осіб до життя громади, підтримка тих, хто виїхав за межі країни. Створення безбар'єрного соціального середовища з урахуванням можливостей усіх громадян, які проживають в Україні. Немає і не може бути «меншовартих» громадян, регіонів, територій чи сфер життєдіяльності.

По-третє, вибудовування «спільного образу майбутнього», що передбачає об'єднання на основі загального бачення спільного майбутнього України. Понад те, повноцінна картина майбутнього та дорожня карта, яка має до нього привести, мають бути чіткими та зрозумілими. Досягти цього можна, у тому числі, і через

ціннісний фактор, що сприяє соціальному єднанню та згуртованості; формування почуття приналежності (коли велика кількість людей, усвідомлено чи неусвідомлено, пов'язує «образ себе» з певною ідеєю, цінністю або моделлю поведінки, і, ніби переживаючи взаємну причетність, вони починають не домовляючись поводитися відповідно до цієї ідеї, цієї цінності тощо).

По-четверте, врахування досвіду спільного подолання тяжких випробувань. Це питання таке просте і таке складне одночасно може гальмувати, або, принаймні, сповільнювати об'єднавчий процес. Особливо небезпечно коли одна частина суспільства, згуртована однією історичною пам'яттю, опиняється в жорсткій конфронтації з іншою частиною суспільства, згуртованою іншою історичною пам'яттю. Зараз у українців є унікальний досвід спільного подолання тяжких випробувань, які відбулися не в минулому, а проживаються тут і зараз. І те, що відбувається в сьогоденні може дозволити співвіднести ці два «світосприйняття» так, щоб їхнє протистояння не було істотним у спільній діяльності.

По-п'яте, великої уваги та сил потребує вибудовування довіри, взаємної поваги, що неможливо без встановлення партнерських відносин як на вертикальному так і на горизонтальному рівнях. Так, для цього необхідні відповідні знання та прагнення суб'єктності, прозорість та щирість у відносинах. Але коли, як не зараз найсприятливіший час для викорінення старих (саме неефективних) та вибудовування нових форм взаємодії.

Важливо наголосити, що основні розвідки у питанні соціальної згуртованості ґрунтуються на вже існуючому досвіді як власному так і зарубіжному (вивчення психологічних ефектів політики світового співтовариства). Тож, висвітлення соціальних та політичних відносин в розрізі єднання, на нашу думку, сприятиме солідаризації українського суспільства, зокрема, за умов воєнно-політичної агресії.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Міркуючи про можливі ризики досягнення згуртованості суспільства, з'явилося бажання піти від протилежного і описати сприятливі умови для єднання, висвітлити об'єднавчий потенціал ефективної політики держави та взаємодії в окремих громадах. Що ж означає «висока згуртованість суспільства»?

Найперше на що хочеться звернути увагу – це високий рівень довіри між членами суспільства, готовність до співпраці, поважне ставлення та дотримання правил спільного життя. Це відносини (наприклад: між владою та громадянами), які засновані на принципі справедливості. Крім того, соціальна згуртованість може виступати як метою, так і засобом досягнення цілей, щодо економічного, соціального та політичного розвитку країни в цілому. Наприклад, більш згуртоване суспільство можна вважати більш привабливими для життя та інвестицій – завдяки меншій кількості злочинів та конфліктів, а там де соціальна згуртованість слабка, конфлікти, як правило, частіші, сильніші та більш руйнівні (що ми, нажаль, бачимо на прикладі нашої країни).

Проте згуртованість суспільства не означає, що взагалі буде відсутній ризик виникнення конфліктів. Конфлікти все одно виникатимуть, але більш імовірно, що їх можна буде вирішувати ефективніше. Крім того, суспільство буде більш стійкими до розколу і з більшою готовністю використовуватиме механізми ефективного їх вирішення для захисту спільних норм та цінностей. Наприклад такі як діалогові практики, медіація, кола вирішення конфліктів тощо.

Також, важливим є те, що соціальна згуртованість складається з таких основних параметрів сучасного демократичного суспільства як рівень соціальної інклюзивності, рівень розвитку соціального капіталу, готовність співпрацювати задля досягнення спільного блага. Ключову роль у створенні соціального капіталу відіграють міжособистісні стосунки та довіра. У суспільстві з високим рівнем

міжособистісної довіри, більшою активністю та залученістю в різні сфери життєдіяльності рівень згуртованості ймовірніше буде вищим. Орієнтація на спільне благо – це здатність громадян бути соціально відповідальними та діяти в інтересах всієї громади / держави, співпрацювати і підтримувати інших (Соціальна згуртованість та розбудова..., 2015).

Слабкі зв'язки у будь-якому з цих вимірів можуть створювати проблеми. Слабка горизонтальна згуртованість часто призводить до конфлікту, тоді як результатом слабкої вертикальної згуртованості нерідко стає брак довіри між населенням та владою.

4. Які показники та індикатори згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Суспільні перетворення, свідками яких ми є зараз, актуалізували тему пошуків оптимальної форми організації громадянського суспільства, найбільш прийнятної для нашої держави. Мова іде про загальну ідею, що здатна об'єднати людей, групи та спільноти, в тому числі і як громадян, незалежно від індивідуальних відмінностей (регіональних, соціально-психологічних та соціокультурних). Найсприятливішим є простір, де зможуть співіснувати навіть протилежності, а дискусії будуть розгортатися всередині згоди.

На нашу думку, соціальна згуртованість не може бути виміряна прямо. Натомість вона охоплюється низкою окремих показників, які і складають її структуру. Своєрідний індекс, що характеризує згуртованість. М. Бондаренко (у співавторстві) зазначає, що згуртоване суспільство може характеризуватися надійними соціальними відносинами, позитивною емоційною пов'язаністю своїх членів зі спільнотою / державою й вираженим акцентом на загальне благо. Кожна з цих трьох сфер розгортається у трьох вимірах, які можуть бути виміряні окремо. Так, соціальні відносини включають соціальні мережі, рівень довіри до інших і

ступінь прийняття відмінності. Спільність містить силу ідентифікації себе з державою / спільнотою, рівень довіри до інститутів і відчуття справедливості, а «фокус на загальне благо», охоплює рівень солідарності, ступінь визнання соціальних правил і ступінь громадської залученості (Бондаренко М., Бабенко С., Боровський О., 2017). Також, більшість дослідників поділяють думку, що соціальна згуртованість – це те, що тримає людей разом, не дивлячись на всі їх відмінності, до того ж тримає, так би мовити, зсередини, не примушуючи, а спонукаючи.

Одним із параметрів, що описує стан суспільства чи соціальної спільноти виступає єдність цінностей, ідей, переконань, поглядів, інтересів, цілей, спільність норм. Також, говорячи про змістові характеристики соціальної згуртованості, ряд науковців крім економічної, статусної, політичної солідаризації, громадської безпеки, мережі соціального капіталу окремо наголошують на важливості об'єднуючих в суспільстві цінностей та норм. Отже, ми можемо підсумувати, що соціальна згуртованість – це, передусім, результат процесу формування нового ціннісного підґрунтя здійснення кардинальних змін сучасного суспільного розвитку.

До ціннісно-орієнтованих доменів (вимірів) соціальної згуртованості можна віднести ідейність, патріотичність, духовність. Вище ми побіжно вже говорили про вибудовування «спільного образу майбутнього». Ідейність відображає головні національні інтереси і задає оптимальний напрям розвитку країни, як у сьогоденні, так і на майбутнє. Через існування національних інтересів в політичній, економічній, культурній, побутовій сферах, відповідно національна ідея може існувати в складній формі і як національна (державницька) ідеологія і в субформах – ідея етнічна, зовнішньополітична, культурна. Єдність ідей сприяє консолідації суспільства його розвитку, без заперечення чи приниження інших культур та національних проявів. Коли ми говоримо про патріотизм, перше, що спадає на думку – це стереотипні уявлення (вишиванка, чи інші атрибути). Але в контексті

ціннісної парадигми патріотизм є дієвим і проявляється у дії. Це бажання творити щось для України та українська свідомість: любов до Батьківщини разом з бажанням допомагати іншим.

Отже, виходячи з ціннісно-орієнтованих вимірів, поняття соціальної згуртованості проявляє себе в готовності до внеску в суспільний добробут, до прояву довіри, до відповідального вибору, до творчості та близькості, до співпраці та включеності (співпричетності), а соціальна інтеграція та взаємодія неможливі без загальних норм, цінностей і довіри до соціально-економічних інститутів, а також інших груп і окремих осіб.

Чижевський С. О.,
аспірант Інституту соціальної та політичної
психології Національної академії
педагогічних наук України,
заступник начальника науково-дослідного відділу
воєнно-психологічних досліджень
Науково-дослідного центру Гуманітарних проблем
Збройних Сил України
e-mail: sergey777.ss62@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1996-4892>

ДОСВІД ЗГУРТОВАНOSTІ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНД

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Основними суб'єктами вбачаються:

- психологічні служби – на рівні штатних підрозділів, в системі професійно-психологічної підготовки шляхом використання соціально-психологічних тренінгів, у т.ч. тимблдингу;
- керівники та командний склад штатних підрозділів – у процесі виконання службово-бойових завдань, у межах службових повноважень;
- референтні особистості місцевих громад (у т.ч. ветерани), які вже здобули авторитет, займають лідерські позиції, шляхом долучення їх до керівних посад (після навчання).

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

У військовій справі, в спортивних змаганнях, бізнес проектах перемагають підрозділи, які є згуртованою командою і мають чітке завдання та взаємопогоджену стратегію спільних дій, спрямовану на результат; із налагодженою внутрішньою

взаємодією, де кожен розраховує на підтримку і допомогу побратима, де кожен знає свої можливості, розуміє свої завдання та працює над їхньою реалізацією в гармонії, синергії з усією командою (Р.Калин, І.Сняданко, 2018). Командний дух завжди підвищує мотивацію та колективну відповідальність за втрати та поразку (С.Ящук, Р.Маслюк, С.Пензай, 2023).

Приймаючи до уваги, що ефективно згуртування здійснюється в малих соціальних групах, пропонується основні зусилля зосередити на рівні місцевих громад, яким створити наступні передумови:

- загальнодержавна, взаємопогоджена із суспільством стратегія відбудови країни;
- результат спільної діяльності повинен бути прозорим для всіх громадян (на прикладі щоденних зведень Генерального штабу ЗСУ по втратах противника);
- впровадити для кожного державного службовця – персональну відповідальність: “що я особисто і наша команда зробили для відновлення держави, в чітких кількісних та якісних показниках”;
- періодична популяризація, розповсюдження передового досвіду осередків самоорганізованості громадян (на місцях), з обов’язковим заохоченням цих здобутків на державному рівні;
- посилення доброчесності державних посадовців, очільників органів місцевого самоврядування. У разі їх порушення: 1. Притягнення до сурової відповідальності. 2. Позиттєве обмеження (у т.ч. для членів сім’ї) до службової діяльності;
- створення будівельних відновлювальних батальйонів, із числа корупціонерів; терміни їх утримання зробити пропорційними до завданих збитків (прожиткового мінімуму), компенсація виключно фізичною працею (без залогу);
- створення передумов довіри до керівників державних органів влади, територіальних підрозділів, місцевих органів самоврядування;

- голосування та соціологічні опитування, оцінка практичної діяльності посадовців через застосунок “Дія”.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

- корупція;
- “теплі ванни” для суспільства, дистанціювання від фактичних проблем громадян, використання застарілих радянських підходів “замилування очей” на реальний стан справ, відсутність прозорості оцінки результатів;
- міжвідомче “перетягування канату” – боротьба за ресурс державного бюджету та додаткових дотацій;
- відсутність зворотного зв’язку із суспільством через прозорі та об’єктивні соціально-психологічні дослідження;
- вигорання фахівців державної сфери, надавачів соціальних послуг, спеціалістів ментального здоров’я;
- хамське самозаспокоєння “спеціалістів” тим що у нас все є, у т.ч. власні протоколи, норми, ресурс. Відмова (обезцінювання) та ігнорування допомоги партнерів. Псевдопереклади стандартів та протоколів із прикриттям кроскультурними цінностями;
- ігнорування та знецінення наукової складової, проведення безперервного науково-методичного супроводження.

4. Які *показники та індикатори* згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Одне із перших психологічних досліджень в армії США (у період Першої світової війни) психологічний відбір призовників, у т.ч. вивчення лідерських якостей (Bingham, 1919).

Основними соціально-психологічними показниками військового колективу у підрозділах “червоної армії” визначались “згуртованість”, “стресостійкий та здоровий морально-психологічний стан” (С.Рубінштейн, 1943; Т.Єгоров, 1952; А.Барабанщиков, 1967; Ф.Георгієв, та С.Алексєєнков, 1971; Б.Паригін, 1981).

В армії США, у період Другої світової війни (Shils and Janowitz, 1948) шукали джерело феномену, коли німецька армія переважаючи за чисельністю та поступаючись американській в деяких питаннях забезпечення, продемонструвала “надзвичайну стійкість”: солдати вермахту витримували на війні великі психофізіологічні навантаження завдяки згуртованості.

Питання збільшення ефективності команд розглядалися, як варіант, що сприяє компенсації скороченню персоналу, оскільки команда із числа професійних бійців може досягнути більше результатів із меншими витратами, ніж багаточисельні підрозділи із низькими показниками згуртованості (Hackman and Morris, 1975).

Повоєнний час, завжди характеризується діями щодо оптимізації ресурсу: зменшення армії в розмірах без втрати бойового потенціалу, із орієнтуванням на максимальні показники ефективності команд, їх згуртованості (Dyer, Tremble and Finley, 1980).

У повоєнний період війни у В’єтнамі, фундаментальними змінами у стратегії національної оборони США став перехід від призову на військову службу на повністю добровільну та професійну (Rostker, 2006).

Згуртованість, здоровий соціально-психологічний клімат (В. Ягупов, 1999) розглядався, як основна формуюча характеристика “військового колективу”.

Про значення групової ідентичності, відчуття соціальної підтримки та згуртованості команд при веденні бойових (Beal Et Al., 2003; Carless and de Paola, 2000; Carron and Brawley, 2000; Casey Campbell and Martens, 2009; Chang and Bordia, 2001; Chiocchio and Essiembre, 2009 рік).

Практичний досвід ізраїльських військовослужбовців (С. Катіньяні, 2004), в контексті професійної мотивації встановив, що висока бойова мотивація має пряму залежність від згуртованості підрозділу.

Відповідно до вимог медичної публікації країн-членів НАТО AMedP-8.6, визначено основні принципи підтримки психічного здоров'я персоналу: психологічне благополуччя військ є складовою командної відповідальності; підтримка психічного здоров'я починається з виконавчої влади. Яка формується на командних факторах: довірі підлеглих до командирів, компетентності та надійності, дбайливому ставленні до підлеглих із заохочуванням згуртованості.

Ефективна командна робота, відповідно до Польового статуту армії США (Field Manual (FM) 6-22, 2015), характеризується: кліматом, ідентичністю і згуртованістю. Згуртованість визначається, як єдність, або взаємодія між членами команди, яка формує взаємну довіру, співпрацю та впевненість.

Для командування бойовою операцією враховуються базові принципи з підготовки підрозділів та виконання бойових завдань. Які постійно функціонують навколо службово-бойової діяльності, згуртованості підрозділів, які досягаються через взаємну міжособистісну довіру, що забезпечує спільне, чітке розуміння намірів командира, а також його дисциплінованість та ініціативу, виконання наказів вищого командування із розумним ризиком (McBride & Snell, 2017).

Українським військовим вченим (І.Приходько, 2021) у визначенні згуртованості військового підрозділу, як соціально-психологічної характеристики, відображено складові: ціннісно-орієнтаційна, емоційно-вольова і спільна діяльність військовослужбовців.

Чорна Л. Г.,
кандидат психологічних наук, снс
завідувачка лабораторії психології
малих груп та міжгрупових відносин
ІСПП НАПН України, м. Київ
e-mail: Lidia.Chorna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8107-7573

ВЗАЄМОДІЯ В ГРУПІ ЯК ЧИННИК ЇЇ ЗГУРТОВАНOSTI

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Лідери групи, авторитетні її члени визначають моделі поведінки в групі, а отже обумовлюють особливості взаємодії в ній, і таким чином формують згуртованість групи або роз'єднаність.

У процесі внутрішньогрупової взаємодії соціальна група розв'язує низку завдань свого буття. Кожна проблема, яка постає перед членами групи, має бути означена, осмислена та розв'язана членами групи, а лідери групи, зазвичай, вербалізують проблематику, озвучують прийнятні способи її розв'язання, задають моделі взаємодії, які наслідують члени групи.

У кризових соціальних ситуаціях активізуються атрибутивні процеси серед учасників міжгрупової взаємодії: прийняття відповідальності на себе або покладання вини на когось за події, які відбуваються в соціальному просторі взаємодії (Coombs, 2007). Зазвичай ця етика взаємодії в більш завуальованому вигляді присутня і в некризових умовах взаємодії. Саме лідери груп і діють у діапазоні від прийняття відповідальності за ситуацію та конструктивного розв'язання завдань групи до перекладання вини на когось («чорних вівць» у групі або аутгрупу) за ситуацію, яка склалася, без розв'язання самої проблеми. Конструктивне розв'язання проблем зовсім не означає, що відсутня вина певних

членів групи або всіх разом за ту чи іншу ситуацію. Однак важливе розуміння лідерами думок об'єктивних/суб'єктивних причин ситуації, а також власної відповідальності за ситуацію. Якщо ж у відповідь на скарги членів групи лідер висуває звинувачення комусь іншому, то увага з проблеми, яку необхідно розв'язувати, спрямовується на певних осіб, їхні соціально-психологічні характеристики, і таким чином активізуються стереотипні ідентифікації в полі соціальної взаємодії. Відбувається поляризація групи / спільноти / суспільства, таким чином руйнується єдність нації як великої соціальної групи. Отже, соціальна згуртованість формується в різних за розміром групах (малих, середніх, великих), а її чинником є моделі соціальної взаємодії, які задаються лідером. Розв'язання повсякденних завдань групи, взяття відповідальності членами групи та її лідером за кризову ситуацію, відкидання лідером групи всіх спокус членів групи покласти провину на субгрупу або аутгрупу, перевести ділову комунікацію в групі в суто емоційне русло (вияв праведного гніву, публічна демонстрація моральної зверхності тощо (Klein & Riviere, 1964)) – і забезпечують соціальну згуртованість.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?*

Передумовами згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час є: 1) набуття політичними лідерами української громадянської ідентичності, розуміння суспільними лідерами зайняття різних політичних, громадських та інших позицій представниками усіх умовних і реальних соціальних груп українців, демонстрація політичними лідерами чіткої об'єднуючої позиції для всіх соціальних груп українців, відмова від звинувачень політичних опонентів та їхніх прихильників у тих чи інших причинах соціальних проблем, 2) публічне визнання політичними лідерами власних провин за соціально-економічний, політичний стан проблем у країні, 3) однозначне, чітке розмежування українців із зовнішніми ворогами в усіх

сферах життя, насамперед з РФ, а також із їхніми прихильниками та колаборантами; недопущення наративів, на кшталт «яка різниця», в поле соціальної взаємодії. Отже, має спрацювати позиція лідера на об'єднання населення України з громадянською ідентичністю та розмежування з тими, в кого вона відсутня, «нульова», негативна або аутгрупова (на користь ворога). Ідентифікаційні процеси мають відбуватися в усіх прошарках та групах українського суспільства, а започатковувати це має лідер. Усі інші проблеми, не пов'язані з виявом громадянської ідентичності, мають розв'язуватися виключно в професійному полі дискусії.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Сварки між українцями продовжаться, атрибутивно-звинувачувальні процеси будуть переважати над конструктивними професійними дискусіями серед українців. «Базікання» про проблеми буде перешкоджати їхньому розв'язанню. Несправедливі стереотипні звинувачення окремих соціальних груп в соціальних негараздах дадуть вихід колективним емоціям, і цим усе закінчиться, а проблеми залишаться. Гнів на ворога буде проектуватися на своїх, і це буде підтримуватися лідерами суспільної думки.

4. Які *показники та індикатори* згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Варто тут говорити про критерії, показники та індикатори.

Критерій: відсутність поділу серед українців, як громадян України, на своїх та чужих; чітка ідентифікація ворожої для громадян України аутгрупи; переважання довіри над недовірою в суспільстві.

Показники: довіра до формальних інституцій у суспільстві (органів влади, управління тощо); відповідальне лідерство; розрізнення населенням феноменів політичного опонування та колаборації з ворогом, а також позицій громадянської самоідентифікації населенням України та різних підходів, способів, які пропонуються, до розв'язання соціальних, політичних тощо проблем суспільства; панування соціальної, моральної, політичної справедливості в оцінці дій, вчинків, досягнень українців незалежно від їхньої політичної позиції.

Індикатори: зростання довіри до лідерів та формальних інститутів у суспільстві; внутрішній локус контроль лідерів; заміна сварок серед українців на фахові дискусії (на кшталт цієї) у розв'язанні суспільних проблем (Стародубська, 2023); фахове розуміння предмету дискусій; наявність соціальних ліфтів для формування професійного прошарку політичного, наукового, громадського тощо лідерства.

Яровий Д. О.,
кандидат психологічних наук,
викладач кафедри публічного врядування
Університету «Київська школа економіки»
e-mail: diarovyi@kse.org.ua
ORCID ID: 0000-0002-5848-7785

СПІЛЬНІ ЦІЛІ ТА ІДЕАЛИ МОЖУТЬ СЛУГУВАТИ ОСНОВОЮ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTI

1. Які суб'єкти / агенти інвестицій забезпечують формування соціальної згуртованості і яким чином?

Соціальна згуртованість може бути формована і підтримуватися різними інвестиціями з боку різних сторін, і в цьому аспекті може бути доцільно визначити, як це відбуватиметься «нормативно», а як «де факто».

Державні інституції, урядові органи та політичні лідери можуть створювати політики, програми та ініціативи, спрямовані на підтримку спільності та взаємодії між різними соціальними групами. Це може включати законодавчі заходи, соціальні програми, фінансування проектів та інші дії, спрямовані на зближення громадян та розвиток взаєморозуміння. Водночас, є ризики, що під час активних бойових дій та воєнного стану, влада безпосередньо може користуватися відсутністю виборів та фактичною відсутністю політичної конкуренції для ототожнення діючої верхівки із державою як такою, та забезпечення власних інтересів на довгострокове майбутнє. З боку опозиції теж має місце певний деструктив, адже багато ініціатив та політик піддаються критиці виключно через те, хто їх ініціює.

Громадські організації можуть грати роль об'єднуючи людей з різних соціальних груп та інтересів навколо спільних цілей і завдань. Ці організації можуть організувати спільні заходи, проекти та кампанії, сприяючи взаємодії та побудові

довіри між громадянами. Громадянський сектор в Україні традиційно вважається сильним, але фактично в багатьох серйозних питаннях показує неспроможність на реальні зміни. Водночас, саме в частині згуртування людей цей актор можна вважати більш-менш ефективним.

Засоби масової інформації, які поширюють інформацію, погляди, цінності та ідеали, що сприяють взаєморозумінню та об'єднанню громадян, можуть виступати як каталізатори для обговорення суспільних питань, піднімати свідомість про важливі проблеми та сприяти поширенню позитивних моделей спілкування та співробітництва. Але в Україні цей актор, на жаль, виступає частіше інструментом популізму, аніж формування згуртованості.

І, зрештою, освітні та наукові кола можуть сприяти розумінню різних культур, традицій та поглядів, надавати можливості для міжкультурного спілкування та співробітництва. Освіта також може виховувати цінності толерантності, взаєморозуміння та поваги до інших, що сприяє соціальній згуртованості. Саме в цьому має бути важлива роль представників академічної спільноти.

2. Які Ви вбачаєте *передумови згуртованості суспільства* у воєнний і повоєнний час?

Воєнні або повоєнні умови часто створюють загрозу для безпеки та існування суспільства в цілому. Це може призводити до появи відчуття загальної загрози, що вимагає спільних зусиль для виживання і захисту. Суспільство може відчувати необхідність об'єднання навколо спільних цілей, таких як відновлення країни, відбудова інфраструктури, забезпечення безпеки та стабільності. Ці спільні цілі та ідеали можуть слугувати основою для формування соціальної згуртованості. Також, у воєнний час відбувається зміцнення громадянської/національної ідентичності - суспільство може звертатися до своїх культурних, історичних та національних

коренів як до спільного фактору, що об'єднує людей. Лідери, які вміють вести суспільство через складні періоди, можуть сприяти формуванню соціальної згуртованості шляхом створення спільної візії, мобілізації ресурсів та сприяння взаєморозумінню.

3. Якими, на Вашу думку, є *ризики* досягнення згуртованості суспільства?

Основним викликом для згуртованості суспільства в Україні є громадянська поляризація. Українці мають довгу історію політичної поляризації та розколу, і ця тенденція боротися один з одним при найменшому полегшенні ситуації може виявитися небезпечнішою, ніж гаряча фаза війни. Україна має історію об'єднання в складних часах, і ця єдність була вирішальною для протидії викликам, що ставлять російська агресія, вона не зберігається в довгостроковій перспективі. Українські політики славляться своїм популізмом. Ця тенденція, зокрема, пов'язана з великим рівнем патерналізму серед українців, які часто звертаються до політичних лідерів із запитом вирішити їх проблеми «негайно та у простий спосіб». Однак на горизонті є надія на зміни. Молодше покоління в Україні, яке зросло в часи війни та політичної нестабільності, часто проявляє більшу готовність критично ставитися до політичних питань та виклику популістської риторики своїх лідерів. Це покоління може стати ключовим у прокладанні нового шляху для політичного майбутнього України, який віддає перевагу прозорості, «підзвітності» та потребам людей над швидкою вигодою.

4. Які *показники та індикатори* згуртованості суспільства у воєнний і повоєнний час?

Для оцінки згуртованості суспільства можна використовувати оцінку громадянської/національної ідентичності, показників взаємодії між різними

соціальними групами та окремими людьми (включає спільні проекти, обмін ресурсами, допомогу один одному і спільні соціальні і культурні події), рівень залученості до відновлення та реконструкції, показники волонтерства та благодійності.